

Makale Künyesi (Araştırma): Kök, A. (2025). Özbek Abdullah Han'a ait Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış bir taziye-nâme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 15-40.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1564828>

ÖZBEK ABDULLAH HAN'A AİT DOĞU TÜRKÇESİ İLE KALEME ALINMIŞ BİR TAZİYE-NÂME

Ali KÖK¹

ÖZET

Doğuda Çin, batıda Hazar Denizi ile Horasan dağları, güneyde Hindikuş ile Kûh-ı Sefid dağları, kuzeyde ise Kazak bozkırlarını içerisine alan saha literatürde Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Çok eskiden beri büyük Türk devletlerinin idareleri altında bulunan bu Türk yurdunun büyük bir kısmına XVI. yüzyılda Özbek hanları hâkim olmuşlardır. Söz konusu yüzyılda Özbek hanları bölgenin hâkimi olmak için bir diğer Türk devleti olan Safevîler ile zorlu bir mücadele ve rekabete girişmişlerdir. İki Türk devleti arasındaki bu rekabete zamanla Osmanlı Devleti de müdâhil olmuş, Özbek hanları ile bir olup Safevîlere karşı aynı safta yer almıştır. Aralarındaki ittifakın gereği olarak da Osmanlı padişahları ile Özbek hanları, Safevîlere karşı ortak hareket etmişlerdir. Bilhassa Safevîler üzerine Osmanlı Devleti'nin düzenlediği seferlerde hayata geçirilen Osmanlı-Özbek ittifakı, XVI. yüzyıl Osmanlı sultanlarından Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde yoğun olarak devam etmiştir. Söz konusu ittifak geride sadece siyasi ve tarihî zaferler değil, aynı zamanda kayda değer bir diplomatik yazışma belgesi bırakmıştır. Bu çalışmada iki devlet arasında ittifaka örnek bir belge olup Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kataloğu'nda bulunan ve Sarı Abdullah Efendi'ye ait olan *Düstûru'l-İnşâ* adlı münşeât mecmuasının 245b-246b varakları arasında bulunan ve Özbek hanlarından Abdullah Han'a ait olduğu ortaya konan nâmenin tanıtımı yapılacaktır. Tanıtımı yapılan nâmeden hareketle Türkistan coğrafyası, bu sahada kurulan Türk devletleri, Özbekler, Özbek hanlıkları, hanlıkların Safevî ve Osmanlılar ile ilişkileri, Osmanlılarla Özbek hanları arasındaki ilişkilerin tarihi, bu ilişkilerin altında yatan nedenler, yazışmaların hangi dillerle yürütüldüğü, bu devlet yazışmalarının muhafaza edildiği arşiv ve dönem kaynakları, çalışmaya esas alınan belgenin bulunduğu münşeât mecmuasının tanıtımı, belgenin göndereni ile muhatabının kim olduğu, belgenin türü, biçim ve içerik özellikleri, belgenin Türk tarihi içerisindeki yeri, incelenen nâme ve Türkistan hanlıkları üzerine yapılan araştırmalar, taraflarının birbirlerine karşı kullandıkları üslup, belgenin imla ve dil özellikleri hakkında bilgiler verilecektir. Ardından da belgenin çeviri yazı alfabesi ile Türkiye Türkçesine aktarımı yapılacaktır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular ışığında Özbek hanlıklarının yazışma dili ve üslubuna dair özellikler verilecektir.

Anahtar kelimeler: Özbek Hanlığı, Osmanlı Devleti, taziye-nâme, Doğu Türk yazı dili.

¹ Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi. alikok2703@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1018-3600>

A CONDOLENCE-NÂME WRITTEN IN EASTERN TURKISH BY UZBEK ABDULLAH KHAN

ABSTRACT

The area, which includes China in the east, the Caspian Sea and Khorasan mountains in the west, the Hindu Kush and Kûh-ı Sefid mountains in the south, and the Kazakh steppes in the north, is called Turkestan in the literature. A large part of this Turkish homeland, which has been under the rule of the great Turkish states since ancient times, was dominated by the Uzbek khans in the XVI century. In the century in question, the Uzbek khans engaged in a difficult struggle and competition with another Turkish state, the Safavids, to dominate the region. Over time, the Ottoman Empire intervened in this competition between the two Turkish states, became one with the Uzbek khans and took the same side against the Safavids. As a requirement of the alliance between them, the Ottoman sultans and the Uzbek khans acted jointly against the Safavids. The Ottoman-Uzbek alliance, which was implemented especially in the campaigns organized by the Ottoman Empire against the Safavids, continued intensively during the reigns of Yavuz Sultan Selim, Suleiman the Magnificent, Selim II and Murad III, who were Ottoman sultans of the XVIth century. The alliance left behind not only political and historical victories, but also a significant diplomatic correspondence. In this study, it is an exemplary document for the alliance between the two states, and the nâmen, which is found in the Süleymaniye Library Esad Efendi Catalog and is found between the 245b-246b leafs of the munşeât magazine called Düstûr'l-İnşâ, which belongs to Sarı Abdullah Efendi, and which is revealed to belong to Abdullah Khan, one of the Uzbek khans, will be introduced. The geography of Turkestan based on the name introduced, the Turkic states established in this field, the Uzbeks, the Uzbek khanates, the relations of the khanates with the Safavid and the Ottomans, the history of the relations between the Ottomans and the Uzbek khans, the underlying reasons for these relations, the languages in which the correspondence was carried out, the archives and period sources in which these state correspondences were kept, the introduction of the journal in which the document based on the study is located, who is the sender and addressee of the document, information was given about the type, form and content features of the document, the place of the document in Turkish history, the researches on the examined nâme and Turkestan khanates, the style used by the parties against each other, the spelling and language features of the document. Then, the document was transferred to Turkish with the translation alphabet. In the conclusion part, in the light of the findings obtained, the characteristics of the correspondence language and style of the Uzbek khanates are given.

Keywords: Uzbek Khanate, Ottoman Empire, Condolence-nâme, Eastern Turkish written language.

GİRİŞ

Doğuda Çin, batıda Hazar Denizi ile Horasan Dağları, güneyde Hindikuş ile Kûh-ı Sefid Dağları, kuzeyde ise Kazak bozkırlarını içerisine alan saha literatürde Türkistan olarak adlandırılır (Togan, 1981, s. 1). Avrasya'nın kalbinde sınır bölgesi olarak tanımlanan bu saha, tarihin ilk dönemlerinden itibaren farklı milletlere ev sahipliği yapmıştır (Doğan-Erdoğan, 2019, s. 5-6). Bu milletlerden biri de Türklerdir. Eski zamanlardan itibaren bölgede boylar hâlinde yaşayan Türkler burada Hun, Akhun, Uygur, Türk Hakanlığı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu gibi büyük devletler kurmuşlardır

(Taşağıl, 2012, s. 557). Türkler tarafından Türkistan sahasında kurulan son cihanşümül devlet ise Timürlüler olmuştur.

İtil'den Hindistan'daki Ganj Nehri'ne, Tanrı Dağları'ndan İzmir ve Şam'a kadar uzanan geniş topraklara hükmeden Timürlüler, kurucusu Emir Timür'ün 18 Şubat 1405 tarihinde vefatından sonra karışıklıklara sahne olmuştur (Aka, 2014, s. 45). Bu iç mücadelelerden zayıf düşüp parçalanıp dağılma evresine giren Timürlülere XVI. yüzyılın başında Özbekler² son vermişlerdir. Önce Harezmi ve Maverâünnehir'i, sonra da Horasan'ı ele geçiren Özbek Şîbânî Han³ Doğu Türkistan, Hazar Denizi, Sirderya ve Afganistan arasında kalan toprakları idaresi altına alarak bölgede kendi önderliğinde Şîbânî Özbek Hanlığı'nı kurmuştur (Hatunoğlu, 2010, s. 10). Bu hanlık kısa bir süre sonra kendilerini, Akkoyunluların mirasçısı olarak ortaya çıkan Safevîler ile bir mücadele içerisinde bulmuşlardır.

XVI. yüzyılın başında komşu devletler olarak teşekkül eden Safevîler ile Özbekler arasındaki rekabet, Muhammed Şîbânî Han ile Şah I. İsmail zamanında sıcak temaslara dönüşür.⁴ Tarafların atalarından miras kaldığını iddia ettikleri Horasan bölgesini kendi idareleri altına alma⁵, birbirlerini ulusal güvenliklerine karşı tehdit olarak görme,

² Yaygın görüşe göre Kıpçak Bozkır'ının doğusunda Gök Orda Hanlığı'nın tarihe karışması üzerine Çingiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin beşinci oğlu Şîbân Han soyundan gelen il ve kabileler Şîbân Ulusu diye adlandırılmış, Altın Orda hanı Özbek Han (1312-1340) zamanında ise bu il ve kabileler için hana bağlı anlamında "Özbek" adı kullanılmaya başlanmıştır (Kafalı, 1976, s. 45-46).

³ Şîbânî Hanlığı'nın kurucusu ve hanlığın ilk hanı olan bu şahıs adı Arap alfabesinden kaynaklı okuma farklılıklarından ötürü bazı kaynaklarda Şeybânî olarak da geçmektedir.

⁴ Özbek-Safevî ilişkileri; Timürlü mirzalarının iadesi, Horasan bölgesi ve özellikle burada bulunan ve Şîliler için kutsal kabul edilen Meşhed'in hâkimiyeti gibi nedenlerle (Gündüz, 2016, s. 97) olumsuz bir havada başlamıştır. H. 916/ M. 1510 yılında Özbekler üzerine bir sefer düzenleyen Şah İsmail'in, Merv yakınlarında Özbekleri yenip hükümdarları Şîbânî Han'ın kafasını kesmesiyle gergin başlayan ilişkiler aynı şekilde devam eder. Şîbânî Han'ın öldürülmesiyle kurduğu devlet dağılma tehlikesi geçirerek biri Buhara ve Semerkant, diğeri ise Hive olmak üzere ikiye ayrılır (Golden, 2018, s. 346).

⁵ İdari merkezinin Meşhed olduğu Horasan, doğudan batıya giden yollar üzerinde yer aldığı için stratejik öneme sahip bir bölgedir. Buraya hâkim olmak için Özbekler pek çok yağma seferleri düzenlerken Safevîler de bu yağma seferlerine mukabele ile cevap vermişlerdir. Horasan'ın hâkimiyeti için iki komşu devletin birbirleri ile mücadele ve rekabet şeklinde gerçekleşen ilişkilerinin geçmişine bakıldığında kökeninin İlhanlılar ile Çağataylılara kadar uzandığı görülecektir. Çağataylıların Horasan üzerinde hak iddia etmeleri onları İlhanlılarla karşı karşıya getirmiştir (Özgüdenli, 2009, s. 221). Çağataylıların devlet teşkilatının usûl ve kaidelerini geliştirerek devam ettirdikleri için bu ulusun mirasçısı olan Timürlülerin varisi olarak gören Özbek hanları, onların hâkim oldukları topraklara yeniden sahip olmak için Safevîler ile mücadeleye girişmişlerdir. Özbek Şîbânî Han buraya düzenlediği seferlerle hâkimiyetini Meşhed ve Horasan'a kadar genişletmiş, ardından da Kirman'a akınlar düzenlemeye başlamıştır. Özbeklerin bu saldırıları üzerine Safevî hükümdarı Şah İsmail, saldırılardan vazgeçerek kendilerine ait toprakları boşaltmasını talep etmiştir. Şîbânî Han'ın, şahın taleplerine cevabı ise onu tahkir etmek, hacca gitme niyetinde olduğunu söyleyerek bütün Safevî topraklarını geçmek istediğini bildirmek olmuştur (Kök, 2022, s. 1706-1711). Ülkesinin dinî, siyasî ve sosyal yapısını koruma içgüdüsü ve nefsi müdafaa psikolojisiyle hareket eden Şah İsmail, Özbeklere karşı kazandığı zaferden sonra Memlûklere gönderdiği fetih-nâmede, sözünde durmamak ve konuksever olmamakla itham ettiği

Özbeklerin Safevî tüccarlarını ülke ve memleketlerine gelip gitmelerini yasaklamaları, kendi mezheplerini rakibine kabul ettirme, hac yolunu Türkistan hacılarına açma istekleri mücadelenin uzun süre devam etmesine yol açmıştır. İşte bu rekabet ilerleyen zamanlarda şiddetini daha da arttırarak Safevîlerin yıkılmasına kadar sürmüştür (Aydoğmuşoğlu, 2015, s. 43-45). Uzun süreli bu rekabette taraflar ortak düşmana üstünlük sağlamak için arayışlara yönelmişlerdir. Bu arayış zamanla Osmanlı-Özbek ittifakını ortaya çıkarmıştır (Budak, 1987, s. II).⁶ İttifak üyeleri arasındaki yakınlaşmanın özellikle Osmanlıların, doğu komşuları olan Safevîler ile ilişkilerinin gergin olduğu dönemlerde arttığı tespit edilmiştir.⁷ Bu nedenle Osmanlıların, Şîbânî Han'ın intikamını almak ve Horasan'ı ele geçirmek isteyen Özbeklerin Safevîler ile ilişkilerinin seyrinde büyük etkileri olmuştur.

Osmanlılar ile Safevîler arasında ilişkilerin gerginleşip savaş tehlikesi başgösterdiği zamanlarda Osmanlılar Özbek hanlarına Safevîlere karşı cihat çağrısında bulunarak onlardan destek talep etmişlerdir.⁸ Ancak Osmanlıların, Safevîler ile aralarını düzeltip

Şîbânî Han'ın Çingiz Han'ın soyuna mensup olduğuna işaret etmek için Çingiz Hanlığı'nın küfür ağacının bir budağı ifadelerini kullanmıştır (Kök, 2022, s. 2524). Nitekim Şîbânî Han da Türkçe Divanı'nda kendisinin Çingiz soyundan geldiğini dile getirmektedir (Karasoy, 1989, s. 117, 231).

⁶ Şah İsmail'in, Şîbânî Han'ın kafasını bedeninden ayırıp derisini soyup içini samanla doldurduktan sonra Osmanlı hükümdarı Sultan II. Bayazıd'a yollaması Osmanlılara bir tehdit mesajı ve gözdağı idi (Hammer, 1997, s. 369). Şahın bu tehditkâr mesajı, İslâm dünyası ve kendi devletinin dinî, malî, siyasî ve sosyal yapısını korumak ve bu tehditlere bir an önce gereken mesajı vermek isteyen Osmanlı sultanları ile 1510 Merv Savaşı'nın intikamını almak isteyen Özbekleri ortak noktada buluşturmuştur. Osmanlı-Özbek münasebetlerinin gelişme eksenini belirleyen bu faktörler, iki devlete karşı ciddi tehditler yaratan ortak düşman Safevîlere karşı bir ittifakı doğurmuştur. İki devletin hükümdarı arasındaki yazışmaların başlaması ise Yavuz Sultan Selim ile Ubeydullah Han zamanında olmuştur.

⁷ Osmanlılar ile Safevîler arasındaki rekabetin altında Safevîlerin halifeleri aracılığıyla Anadolu'da yürüttükleri propaganda faaliyetleri, Safevîlerin Irak-ı Arab ve Diyarbakır üzerinde egemenlik kurarak Anadolu'ya yönelen uluslararası ticarî yollar üzerinde denetim kurma istekleri, Safevî-Baburlu ittifakının Hindistan'a uzanan ticareti tehdit edip tehlikeye sokması, Safevîlerin Osmanlıları aradan çıkarıp direkt olarak Avrupa devletleri ile irtibat kurma çabaları, Safevîler ile Memlükler arasındaki Dulkadiroğlu meselesi, Safevîlerin Batı'dan ateşli silah temin etme girişimleri ile Safevîlerin Batılı devletlerle birlikte Osmanlılara karşı bir ortak cephe oluşturma gibi pek çok neden yer almaktadır (Aydoğmuşoğlu, 2015, s. 45-46).

⁸ XVI. yüzyılın başlarına kadar Akkoyunlu mülkü olan Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Azerbaycan, Gürcistan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı üzerinde kurulan Safevî Devleti, doğuda Özbek, batıda Osmanlı gibi Türk devletlerine karşı tehditkâr ve tehlikeli politikalar takip etmeye başlamıştır. Sorunun üstesinden gelip meseleyi çözüme kavuşturmak için Osmanlı sultanları birtakım arayışlara yönelmiştir. Zira Osmanlı sultanları XIV. yüzyılın üçüncü çeyreğinin ortalarından itibaren kendileri için *halife-i rûy-ı zemîn* "yeryüzünün halifesi" ve *zıllu'llâh-ı fi'l-'arz* "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" ünvanlarını kullanmaktaydılar. Bu dönemlerde hükümdarlıklarının ilahî bir temele dayandığını göstermek için kullandıkları bu ünvanların içleri, dönemin gayrimüslim ve Müslüman devletlerine karşı kazanılan zaferlerle doldurulmuştur. Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır zaferleriyle birlikte ilgili makam Osmanlılara geçmiş, devletin Müslümanlar nezdindeki itibarının artmasına bir vesile olmuştur. Osmanlı sultanları bundan sonra yeryüzü Müslümanları, özellikle de Sünnî Müslümanlar tarafından manevî lider olarak görülmeye ve kendilerine derin bir sevgi ve saygı duyulmaya

barış imzaladıktan sonra Özbeklere karşı ilgisiz tavırlar takınmaları ilişkilerin pragmatik bir siyasî zemin üzerine kurulu olduğunu gözler önüne sermektedir (Budak, 1987, s. III). Bu olumsuzluğa rağmen, kökleri eskilere dayanan Osmanlı-Özbek dostluğunu tazeleme, bu dostluğu sürdürme, ortak rakip Safevîlere karşı birlikte hareket etme, Türkistanlı hacıların hac yolu güvenliği ile onlara kolaylık sağlanması gibi nedenlerle Özbek hanlıklarından Osmanlı Devleti'nin başkenti ve aynı zamanda halifelîğin merkezi olan İstanbul'a pek çok elçi gidip gelmiştir. Osmanlıların, Türkistan'da asıl muhatap olarak önce Semerkant, ardından da Buhara Hanlığı ile olan diplomatik temasları ardında zengin bir arşiv malzemesi ile külliyyat bırakmıştır.⁹ BOA'da bulunan nâme-i hümayun defterleri başta olmak üzere, mühimme defterleri, XVIII. yüzyılın başında cereyan eden olayların yer aldığı Cevdet Hâriciye tasnifindeki belgeler, İbnülemin Hâriciye tasnifinde konuyla ilgili yardım ve ödemelerle ilgili makbuzlar, TSM'deki yazışma belgeleri ile Feridun Bey'in MS'si gibi münşeât mecmuaları konu bakımından oldukça büyük önem taşımaktadır (Budak, 1987, s. V-VI). Osmanlı-Özbek diplomatik ilişkileri açısından önemli bilgi ve belgeler ihtiva etmesine rağmen bugüne kadar ilgili hususlarda üzerinde ciddi olarak durulmayan münşeât mecmualarından birisi de Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kataloğu 3332 numarada kayıtlı, Sarı Abdullah Efendi'nin *Düstûru'l-İnşâ*

başlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise mezkûr makam, İslâm dünyasının koruyuculuğu rolünün Osmanlılarda olduğunun belirtilmesi için kullanılmıştır (Buzpınar, 2004, s. 117-120). Kendilerini dünya Müslümanlarının hâmisî olarak gören Osmanlı sultanları, onların yardım taleplerine cevap vermek için gösterdikleri çabalarla üstünlüklerini tesis etmeye çalışmışlardır (İnalcık, 1970, s. 320-323). Girişilen üstünlük mücadelesinin yaşandığı coğrafyalardan biri de bahsi geçen dönemde yukarıda da değinildiği üzere Özbek hanlarının idareleri altındaki memleketlerde kendini göstermiştir.

⁹ Taraflar arasında yapılan diplomatik yazışmalar umumiyetle Farsça veya Türkçe olmuştur. Bunlardan Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim Han tarafından Şîbânî Han'ın yeğeni, Semerkand hâkimi Ubeydullah Han'a (1510-1530) gönderilen, H. Muharrem 920/M. Mart 1514 tarihli nâme-i hümayunun dili Farsçadır (MS-I 374). Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim Han tarafından Çaldıran zaferi münasebetiyle Sevindik Han'a (MS-I 393) gönderilen fetih-nâme, Çaldıran Savaşı'ndan sonra evâhir-i Receb 921/10 Eylül 1515 tarihinde Yavuz Sultan Selim Han tarafından Diyarbakır'ın Osmanlılar tarafından fethedildiğini haber etmek için Edirne'den Semerkand sultanı Ubeyd Han'a gönderilen nâme (MS-I 415), Kanuni Sultan Süleyman tarafından Semerkand sultanı Abdullatif Han'a, H. 14 Cümâde'l-ülâ 957/ M. 31 Mayıs 1550 tarihinde İstanbul'dan gönderilen nâme-i hümayun (MS-I 606), Maverâünnehir sultanı Pir Muhammed Han'a, Zilhicce 967/ M. Ağustos-Eylül 1560 tarihli mülâfat-nâme (MS-II 71), Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'nın, Özbek hanı Abdullah Han'a Müezzîn-zâde inşasıyla yazdırtıp gönderdiği nâme (MS-II 143-144), Sultan I. Ahmed'in H. Evâhir-i Ramazan 1013/ M. Şubat 1605 tarihinde Özbek hanı Bâkî Muhammed Han'a gönderdiği nâme (MS-II 73-74; Dİ 102b-104b), iki devlet arasındaki dostluğun yenilenmesi, ikili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi ve Safevîlere karşı ittifakın gereğinin yerine getirilmesi için harekete geçmesini belirten Sultan I. Ahmed'in, Maverâunnehir hâkimi Özbek hanı İmam Kulı Han'a gönderdiği nâme (MS-II 144-145), Osmanlı sadrazamı Hâdim Hasan Paşa tarafından Özbek hâkimi Abdullah Han tarafına gönderilen mektup (MS-II 145-147), Osmanlı serdarı Serdar Ferhad Paşa tarafından Özbek hâkimi Abdullah Han tarafına gönderilen mektup (MS-II 147-149), Osmanlı sadrazamı Cerrâh Mehmed Paşa tarafından Özbek hâkimi Abdullah Han tarafına gönderilen mektup (MS-II 149), Sultan III. Murad tarafından Özbek hanı Abdullah Han'a (MS-II 151) ve Sultan IV. Murad tarafından Özbek hanına gönderilen nâmelerin dilleri Osmanlı Türkçesidir (154a-160b).

adlı eseridir. Sarı Abdullah Efendi'nin bu eserinin Viyana Şark Yazmaları, Beyazıt-Umûmî Kütüphanesi, Nurusmaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Üniversite Kütüphanesi gibi başka nüshaları daha bulunmaktadır (Aytekin, 2002, s. 108-109). Bu makalede tarafımızca ele alınan Abdullah Han taziye-nâmesi, mecmuanın Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kataloğu 3332 numarada kayıtlı olan nüshasında yer almaktadır.

Düstûru'l-İnşâ, Sultan II. Bayazıd döneminden Sultan IV. Murad dönemine kadar olan, Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınan yüz yetmiş civarında belgeyi ihtiva eder. Belgelerin kronolojik olarak sıralandığı eserde Osmanlı sultanlarının Timürlü, Safevî, Baburlu, Kırım ve Türkistan hükümdarları ile yaptıkları resmî yazışmaların suretleri yer almaktadır. Suretlerinin bizzat Sarı Abdullah Efendi'nin yazdığı veya Cevrî İbrahim Çelebi'ye yazdırdığı (Azamat, 2009, s. 147) bu yazışma belgelerinden biri de Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı nedeniyle tahta yeni cülûs eden Sultan II. Selim'e gönderilen taziye-nâmedir.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada amaç; Klasik Dönem Doğu Türk yazı dilinin devlet yazışma dili olarak dış yazışmalarda kullanıldığını örneklemek, söz konusu yazışma dilinin kullanımının altında yatan nedeni açıklamak ve onun Türk devlet yazışma dilinin diğer alanlarıyla benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmamız, mürsilin temsil ettiği hanlığın Türk tarihi açısından taşıdığı önemi göstermek için kısa tarihi, belgenin muhatabı ile olan diplomatik ilişkilerinin altında yatan nedenler, yazışmaların hangi dillerle yürütüldüğü ve bu devlet yazışmalarının muhafaza edildiği arşiv ve dönem kaynakları hakkında bilgilerin yer aldığı *Giriş*, çalışmaya esas alınan belgenin bulunduğu münşeât mecmuası, belgenin göndereni ile muhatabının kim olduğu, belgenin türü, içeriği ve Türk tarihi içerisindeki yeri, nâme ve Türkistan hanlıkları üzerine yapılan araştırmalar, taraflarının birbirlerine karşı kullandıkları üslup, belgenin imla ve dil özellikleri ile nâmenin Latin Alfabetine çeviri yazısı ve Türkiye Türkçesine aktarımının yapıldığı *İnceleme* ve *Sonuç* olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. *İnceleme* bölümünde tarafımızca yapılanları daha anlaşılır kılacağı bilinmekle beraber çalışmanın hacmini daha arttıracığı için belgenin tıpkıbasımı çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Belgenin çeviri yazısında Times Turkish Transcription yazı fontu kullanılmıştır. Art damak geniz ünsüzü için nûn-kef yazımının kullanıldığı yerlerin çeviri yazılarında ng, kef'li kullanımlarda ise η tercih edilmiştir. Büyük harf-küçük harf ayrımı sadece özel adlarda uygulanmıştır. İnceleme bölümünde, metinden alınan yerler italik; imla, ses ve şekil bilgisi kısmında ise bilgiden önce verilen örneğin yerinin neresi olduğunun okurlarca daha kolay anlaşılması için ise buralar koyu renkle gösterilmiştir. Belgede geçen ve ayet ve hadis olduğuna dikkat çekmek için satır üzerine konan çizgi gösterimlerine çalışmanın *Nâmenin İmla, Dil ve Üslup Özellikleri* bölümünde dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra belgedeki Kur'ân ayetleri italik olarak yazılmıştır. Belgeler Türkiye Türkçesine aktarılırken kelimesi kelimesine aktarılmasına gayret edilmiştir. Bu işlem esnasında hiçbir kelime, ek göz ardı edilmeden eklemeler parantez içerisinde gösterilmiştir. İncelemede örneklerden sonra parantez içerisinde verilen kısım, kelime veya ibarenin geçtiği yeri göstermektedir. Parantez içerisindeki ilk sayı varağını, kısa çizgi ve harf varağın sayfasını, eğik çizgiden sonraki

sayı ise geçtiği satır numarasını belirtmektedir. Türkçe kelimeler hem imla, ses, yapım ve çekim morfolojisi özellikleri bakımından *Nâmenin İmla, Dil ve Üslup Özellikleri* bölümünde incelendiği hem de çalışmanın amacının dışında olduğu için ayrıca bir gramatikal dizin yapılmasına gerek görülmemiştir. Yine belge, Türkiye Türkçesine aktarıldığı için ayrıyeten bir dizin daha hazırlanmamıştır.

1. İNCELEME

1.1. Nâmenin Mürsili ile Mürselünileyhi

Sarı Abdullah Efendi münşeâtında yer alan nâme Nevruz Ahmed Han tarafından gönderilmiş olarak kayıtlıdır [245-b]. Ancak nâmenin gönderildiği tarih olarak ifade edilen H. Rebûlevvel 975/ M. Eylül-Ekim 1567'de, Şibânî Han'ın soyundan gelen Nevruz Ahmed Han hayatta değildir. Çünkü kaynakların verdiği bilgiye göre bu Özbek hanı H. Zilkade 963/ M. Ekim 1556 tarihinde vefat etmiştir (Macit, 2016, s. 108). Nitekim bu çalışmada üzerinde durulan nâmenin 246-a/7-9. satırları arasında da Nevruz Ahmed Han'ın vefat ettiği, nâmenin mürsili tarafından mürselünileyhe haber verilmektedir. Yukarıda verilen bilgilerden hareketle nâmenin mürsilinin Nevruz Ahmed Han olmadığı kesinlik kazanmaktadır. Şimdi ise nâmenin gerçek mürsilinin kim olduğu sorusuna cevap bulmak gerekmedir. Nevruz Ahmed (Barak) Han 1556 yılında vefat edince Ebulhayr Han'ın torunlarından Pir Muhammed (1556-1561) Belh'te büyük han olarak ilan edilir. H. 964/ M. 1557'de Buhara'ya gelen Pir Muhammed Han, Türk-İslâm devletlerinde hükümdarlık alâmetleri arasında kabul edilen adına hutbe okutma ve para bastırma ritüellerini yerine getirir. Ancak onun han ilan edilmesi hanedan üyelerinden, Semerkant hâkimi Baba Sultan'ın Taşkent'te, İskender Han'ın oğlu (1561-1583) Abdullah Han'ın ise hanlığın pek çok yerinde isyan çıkarmasına neden olur. Hanlık topraklarında taht için yaşanan bu mücadelelere, incelenen nâmenin 246-a/10-11. satırları arasında yer verilir. Söz konusu mücadelelerden galip gelen Abdullah Han -incelenen nâmenin 246-a/11-13. satırları arasında da mürselünileyhe aktardığı üzere- H. 968/ M. 1560-1'de hanlığın başına babası İskender Han'ı geçirmeye muvaffak olur (Saray, 1988, s. 104; Kılıç, 1999, s. 50; Karadağ Çınar, 2011, s. 178; Macit, 2016, s. 108). İşte burada tarafımızca incelemesi yapılan nâme, babası İskender Han adına hanlığı yöneten Abdullah Han (1583-1598) tarafından Osmanlı padişahı Sultan II. Selim'e yollanmıştır. Nitekim Abdullah Han nâmesinde Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından Özbek hanlarından Abdullatif Han'a (1540-1552) yapılan askerî yardıma değinmiş (246-a/4-5) ve daha sonra hanlık tahtının miras kanalıyla kendilerine geçtiğini ifade etmiştir (246-a/9-10). Fakat incelenen nâmenin 246-a/4-5. satırlarında Abdullah Han'ın, Osmanlılar ile Özbekler arasındaki ortak geçmişe vurgu yaparken Abdullatif Han'dan *bizinğ vâlidimiz* (246-a/5) olarak bahsetmesi kafaların bir kez daha karışmasına yol açmıştır. Peki Abdullah Han, Abdullatif Han'ın oğullarıyla taht mücadelesi verirken nâmesinde Abdullatif Han'ı niçin atası olarak işaret etmiştir? Akla ilk olarak asıl nâmenin bir sureti ve tercümesi olması hasebiyle ilgili yerlerin atlanmış olma ihtimalini getirirse de bize göre Abdullah Han'ın bu sayede Osmanlı-Özbek dostluğunun derecesini tahta yeni cülûs eden Osmanlı sultanına ortak geçmişe vurgu yapıp hatırlatarak Osmanlı'nın askerî, dinî, mali ve siyasi gücünü arkasına alma hedefinin yattığı düşünülmektedir.

1.2. Nâmenin Türü, Biçim ve İçerik Özellikleri ile Türk Tarihi İçerisindeki Yeri

Orta ve yeni zaman Türk devletlerinin yazışmalarında hükümdarların birbirlerine veya yabancı devlet adamlarına ya da üst düzey devlet ve din adamlarının mevkidaşlarına gönderdikleri, buyruk mahiyeti ihtiva etmeyen diplomatik yazılarına *bitik*, *nâme* ve *mektûb* adı verilmiştir. Hükümdar veya üst düzey devlet adamları tarafından inşâ konusunda uzman divan kâtiplerine yazdırılan, siyasal bağlama ve vazifenin gayesine göre değişen kalıplaşmış mazmunları ihtiva eden söz konusu belgelerin içerik ve gönderilme sebeplerine göre türlü adlar aldığı görülmektedir (Kök, 2022, s. 162). İncelenen nâme ise Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın vefat edip oğlu Sultan II. Selim'in padişah olarak Osmanlı Devleti'nin başına geçtiği dönemde yazılmıştır. Özbek-Osmanlı ilişkileri açısından oldukça hassas olarak nitelendirilebilecek bir dönemde yazılan söz konusu nâme, mürsilin mürselünileyhe dostluk, kardeşlik, müttefiklik ve sevgi duygularını dile getirdiği için (245-b/13-20) bir *muhabbet-nâme* (Kök, 2022, s. 186-187), Osmanlı padişahının babasının vefatından duyduğu üzüntüleri ifade edip onu teskin ederek acısını paylaşma ve başsağlığı dilemesi münasebetiyle (246-a/13-19) bir *ta'ziye-nâme* (Kök, 2022, s. 199), tahta cülus eden Osmanlı sultanının cülusunu tebrik etmek istediği için (246-a/20-22) bir *cülûs-nâme* ve *tebrik-nâme* (Kök, 2022, s. 182-183; 193-194), mürselünileyhten kendilerine arka çıkma, hac seyahati, ikili ilişkilerin daha da ilerletilmesi, dostluk, müttefiklik, elçilik ve yazışma merasimlerinin devam ettirilmesi, teveccühlerinin esirgenmemesi gibi farklı hususlardaki beklenti ve ümitlerini saygılı ve usta bir üslupla ifade etmesi münasebetiyle (246-a/24-246-b/11) bir *ricâ-nâme* (Kök, 2022, s. 188-190), kendilerinin Özbek Hanlığı'nın tahtına geçtikleri haberini müjdeledikleri için de (246-a/7-13) birer *beşâret-nâme* ve *cülûs-nâme* (Kök, 2022, s. 181-182) örnekleri arasına dâhil edilebilir. Osmanlı Devleti'nin Şîî Safevî ve Hristiyan Çarlık Rusyası'na karşı sadık bir dostu ve müttefiki olan Özbek hanları, yukarıda çalışmamızın *Giriş* kısmında sayılan nedenlerden ötürü Osmanlı Devleti ile tam bir dayanışma ve ittifak içerisinde olmuşlardır. Bu ittifak ve dostluğu sürdürmek için yapılan yazışmalardan daha önce çalışmamızın *Giriş* ve *Nâmenin Mürsil ile Mürselünileyhi* başlıkları altında bahsedildiği, nâmenin Osmanlı-Özbek ilişkilerinin tarihi arka planı, genel Türk tarihi içerisindeki yeri ve içeriği açısından taşıdığı bilgi ve önem üzerinde durulduğu için tekrara düşmemek için bu hususlardan burada tekrar bahsedilmeyecektir.

Özbek Abdullah Han'ın dış yazışma örneği olan taziye-nâmesi lakap (245-b/1-10), dua (245-a/11-13), muhataba sonsuz iltifatlar ve teveccühlerle kalpten gelen samimi istek ve derin muhabbetlerini bildiren ya da sayısız selamın gönderildiğini beyan eden kalıp ifadelerle dolu selam yollama (245-a/13-17), muhataba tazimat ve tekrimat sunma (245-a/17-246-a/1), ortak geçmiş ve tarihe vurgu yapma (246-a/2-7), cülus haberini verme (246-a/7-13), taziye bildirme (246-a/13-19), cülus eden padişahın cülusunu tebrik ile saltanatının uzun ömürlü olmasını dileme (246-a/20-22), muhatabı teskin ve acısını paylaştığına dair cümleler ile nâmenin yazılmasına vesile olan başlıca hususlar (246-a/23-27) gibi kısımlardan oluşan nakil/iblâğ (246-a/2-27), nâmenin kiminle (246-a/28-246-b/4) ve hangi sebep ile gönderildiği (246-b/4-8), muhataptan dostluk ve kardeşliğe yaraşır hareket edip ilişkileri eskisinden daha ileri seviyelere taşınması ve mürsil ile devleti tarafından bir siparişleri var ise bildirmesi temennisinde bulunulduğu tembih (246-b/8-

11), belgenin bitirilmesine karşılık gelen bir dua (246-b/13) ve tarih (246-b/13-14) bölümlerinden meydana geldiği görülmektedir. İncelenen nâmede davet, mürsilin ad ve sıfatlarının bulunduğu ünvan ve mahall-i tahrîr bölümleri ise bulunmamaktadır.

1.3. Nâme Üzerine Yapılan Araştırmalar

Türkiye'de Türkistan Hanlıkları üzerine yapılan çalışmalar genellikle bu hanlıkların askerî, idari, iktisadi ve siyasi yapıları,¹⁰ bunların Osmanlı, Safevî ve Baburlularla olan münasebetleri,¹¹ elçilik heyetleri¹², hanlıklardan kalma belgelerin dil ve üslupları¹³ ile

¹⁰ Abdullah Gündoğdu, *Hive Hanlığı Tarihi, Yadigar Şibaniler Devri (1512-1740)*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1995; Mehmet Alpargu, *Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*, Ankara: 72 Ofset, 1996; Mehmet Alpargu, “Buhara Özbek Hanlığının 17. Yüzyıldaki Siyasi ve Askeri Tarihinin Ana Çizgileri”, *Kırım Dergisi*, Sayı 15, Ankara, 1996, s. 41-44; Mehmet Alpargu, “Türkistan Hanlıkları: Buhara Özbek ve Hokand Hanlığı”, *Türkler*, C. 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 557-605; Muhammet Bilal Çelik, *Firdevsü'l-Ikbale Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2004; Abdulkadir Macit, *Şeybânî Özbek Hanlığı Siyasî, İdarî, Askerî ve İktisadî Yapı*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016; Selim Serkan Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı (1500-1868)*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2016; Orhan Doğan - Aysel Erdoğan, *Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)*, Ankara, 2017; Nurettin Hatunoğlu, “Buhara Hanlığı”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s. 482-526; Naciye Karahan, “Türkistan Hanlıklarına Ait Belgelerde Geçen Meslek ve Ünvan Adları”, *Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2020a, C.15, s.1-30; Naciye Karahan, “Türkistan Hanlıkları Yarlıklarında Geçen Vergi Adları”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2020b, Y. 8, S. 21, s. 212-244

¹¹ Ayten Sarıyar, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı-Özbek Münasebetleri*, Lisans bitirme tezi, İstanbul Üniversitesi; Mustafa Budak, *Osmanlı - Özbek Siyasi Münasebetleri (1510-1574)*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987; TC Başbakanlık, *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: 1687-1908 Yılları Arası*, Ankara: Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Ankara, 1992; Sebahattin Samur, *Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki İlişkiler*, Yüksek lisans tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1993; Abdullah Gündoğdu, “Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti”, *Osmanlı*, Ankara. C. I, 1999, s. 581—587; Remzi Kılıç, “Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Osmanlı-Özbek Münasebetleri”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, Bişkek-Kırgızistan, 2001, s. 88-102; Gülay Karadağ Çınar, *Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2011; Mehmet Saray, “Hive Hanlığı (1512-1873)”, *Makaleler*, C. II, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 126-142; Mehmet Saray, “Ottoman Policy In Central Asia”, *Makaleler*, C. IV, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 279-345; Mehmet Saray, “The Khanate of Ozbek (Shaibanids) (1428-1599)”, *Makaleler*, C. IV, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 524-532; Mehmet Saray, “The Khanate Of Buhara (From 1753 On The Amirate Of Buhara) (966-1338/1599-1620)”, *Makaleler*, C. IV, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 533-545; Ümit Ülvi Türk, *Safevî Devleti'nin Özbek Hanlıkları ve Babür Devleti ile Siyasi İlişkileri (1526-1722)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017; Remzi Kılıç, *Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)*, <http://remzikilic.com/osmanli-ozbek-siyasi-iliskileri-1530-1555.html>, Erişim: 11.04.2017; Remzi Kılıç, *Osmanlı Padişahı III. Murat ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması*, <http://remzikilic.com/osmanlipadisahi-iii-murat-ve-ozbek-padisahi-ii-abdullah-han-donemi-osmanli-turkistan-dayanismasi.html>, Erişim: 11.04.2017; Umut Kırca, “Safevî - Buhara Hanlığı Münasebetleri”, *Uluslararası Eğitim ve Tarih*

ilgili olarak yayınlanan kitap ve makaleler ile hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluşmaktadır. Söz konusu kitap, makale ve tezlere bakıldığında Türk yazışma dili ve kültürünün tespiti açısından büyük değer ifade eden Türkistan hanlıklarına ait yarlık, bitik ve nâmelerin dil, üslup ve retorik yönünden incelenmesi ile Türkçe veya Farsça devlet evrakındaki devlet yazışma terminolojisinin bir bütün hâlinde tespit edilmesi ve değerlendirilmesinin tam olarak ortaya konulmadığı görülmektedir. Türklük bilimi araştırmacılarının bugüne kadar gözlerinden kaçan belgelerden biri de Abdullah Han'ın taziye-nâmesi olmuştur. Taziye-nâme üzerinde ilk bilimsel çalışma Ayten Sarıyar'a aittir. 1965 yılında İstanbul Üniversitesi'nde lisans bitirme tezi olarak hazırladığı XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı-Özbek Münasebetleri adlı çalışmanın 73-74. sayfaları arasında nâmenin bugünkü Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Bu lisans bitirme tezi; nâmenin mürsilinin yanlış olarak Nevruz Ahmed Han olarak gösterilmesi, metnin çeviri yazısı, dizinin olmaması, nâmenin satır numaralarının belirtilmemesi, nâmedeki bazı yerlerin çevirisinin olmaması gibi eksik ve hatalara rağmen bir lisans talebesi için oldukça başarılı kabul edilecek bir çalışmadır. Gülay Karadağ Çınar, künyesinin hem kaynakça hem de yukarıdaki dipnotta verildiği doktora tezinin 178. sayfasında nâmenin mürsilinin kim olduğu (Karadağ Çınar, 2011, s. 178), Özbek hanlarının nazarlarında Osmanlı sultanlarının taşıdıkları ehemmiyetin nişanelerinden bahsederken (Karadağ Çınar, 2011, s. 171) Abdullah Han'ın nâmesinin ilgili yerlerine atıfta bulunur. İşte söz konusu nâmenin Türk dili ve tarihi araştırmalarında yeterli derecede bilinmemesi ve üzerinde bilimsel tam bir çalışmanın olmaması belgenin tarafımızca dil, imla, retorik ve üslup açısından ele alınmasında en büyük etkenler olmuştur.

1.4. Nâmenin İmla, Dil ve Üslup Özellikleri

Özbek Abdullah Han'ın nâmesinin suretinin bulunduğu Dİ, 28x18,5 (20x8) boyutlarında ebrû kâğıt kaplı mıklep ve şîrâzeli mukavva ciltli olup nohudî renkli âharlı filigramlı bir kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Başlıklar sürh kırmızı cetvel içerisinde verilirken bazı başlıklar için hazırlanan cetvellerin içinin ise boş olduğu görülmektedir. 348 varaktan meydana gelen eserin her bir varağında yirmi dokuz satır bulunmaktadır. Bu nüsha H. 1081 yılında muhâsebe-i arz-ı Rum Ömer Efendi'nin talebesi Bostanî-zâde tarafından istinsah edilmiştir. Eserin bazı yerleri yıpranmış olup bazı varaklarında kurt yenikleri bulunmaktadır (Aytekin, 2002, s. 108). 245b/5, 246a/8, 246a/15, 246a/16,

Araştırmaları Dergisi, Y. 1, S. 1, Aralık 2019, s. 29-39; Halil Ülker, “Osmanlı - Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514 – 1873)”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, C. 8, S. 4, s. 3977-4006.

¹² Mehmet Akif Erdoğan, “Osmanlılar Döneminde Türkistan Hanlıklarından İstanbul'a Gönderilen Özbek Elçileri”, *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi*, Konya: Eğitim Yayınevi, 2018, s. 397

¹³ Jannatkhon Asgarova, *Türkistan Hanlıkları Yazışmalarının Dil ve Üslup İncelemesi*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2015; Ali Kök, “Özbek Ubeydullah Han'ın 11 Şaban 941/ 15 Şubat 1535 Tarihli Mektubunun Dil ve Üslûbu Üzerine Bir İnceleme”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. Ferruh Ağca-Adem Koç), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 1080-1091; Fatih Erbay, Yarkend Hanlığına Ait Dört Yarlık, *Turkish Studies*, 15(2), 2020, s. 935-946; Fatih Bakırcı, *Yarlık ve İnayetnameler Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023.

246a/25'teki Kur'ân ayetlerinin üzerine kırmızı çizgi çekilerek ayet olduğu belirtilmek istenmiştir. 246a/17'deki *naẓm* ile aynı varlığın 20. satırındaki *neṣr* kelimesi de kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

1.4.1. Nâmenin Üslubu

Türk yazışma geleneğinin Türkistan sahasına ait olan Abdullah Han'ın nâmesinde belgedeki mesajın muhataba iletilmesi seçiminde kullanılan üslubun özellikleri şunlardır: Mürselünileyhin erişilmez mertebede ve benzersiz özelliklerde olduğunu dile getirip onu övmek için *keyvân* (245-b/1), *hürşid* (245-b/1), *afitâb* (245-b/9), *bercîs* (245-b/1), *burc* (245-b/10) gibi kozmik unsurlar tercih edilmiştir (Kök, 2022, s. 699-706). Tüm dünyaya hükmeden hükümdarlar için kullanılan *pâdişâh-ı heft kişver* (245-b/9) sembolik tabiri dünyanın hâkimi olarak düşünülen Osmanlı sultanı için kullanılarak hem Türk cihan hâkimiyeti mefkûresine bir gönderme hem de hükümdarın iktidar kuvvetinin sınırsızlığını işaret etmede bir teşrifat ifadesi ve övgü unsuru olarak seçilmiştir (Kök, 2022, s. 707). Mürsil, muhatabı dost hükümdarı överken onu anılan sıfatların şahıslarında tezahür ettiği *Süleymân* (245-b/1) (Kök, 2022, s. 690-691) ve *Sikender* (245-b/2) (Kök, 2022, s. 696-697) gibi tarihî şahısları seçerek hem bu şahıslara telmihte bulunmuş hem de muhatabı bunlarla mukayese etme yoluyla övmüştür. Yine *hudâvendigâr-ı a'zâm* (245-b/2), *mevlâ-yı mülûku't-Türk ve'l-'Arab ve'l-'Acem* (245-b/2-3), *sultân-ı zamân* (245-b/6), *hâkân-ı devrân* (245-b/6), *şehenşâh-ı baḥr ü berr* (245-b/9), *pâdişâh-ı heft kişver* (245-b/6) terkiplerinde koyu renkle belirtilen şatafatlı ve saygı duyulan ünvanlar ile mürselünileyh gururlandırılıp onurlandırılmıştır. Muhatap Osmanlı padişahının İslâm dünyasının en büyük hükümdarı ve hamisi olarak görüldüğü için *hâfız-ı bilâdullâh* (245-b/3) *nâşır-ı 'ibâdullâh* (245-b/3), *el-gâzî fi-sebilullâh* (245-b/3), *el-meliki'l-mennân* (245-b/4), *el-mücâhid-i fi-tarîku'd-dîn ve'l-iḳân* (245-b/4) *hâmî-i dîn-i ḥazret-i seyyide'l-mürselin* (245-b/7), *mâhî-i ehlü'l-bâğî ve'l-bid'ati ve'l-mütemerredin* (245-b/8), *kâṭı'u'l-refeẓe ve'l-kefere ve'l-müşrikîn* (245-b/8-9) gibi terkiplerle mürsil, mürselünileyhi ikna edip onunla ortak bir zeminde buluşmak için dinî ideolojik söylemi tercih etmiştir.

Muhatabın dost ve/veya müttefik hükümdar olduğu bu nâmenin dilinin bir diğer dikkat çekici üslup özelliği mürselünileyhin ünvan ve lakapları zikredildikten sonra tarafına sonsuz iltifatlar ve kalpten gelen samimi istek ve derin muhabbetlerini bildiren yani sayısız selam gönderilip hayır dualarda bulunulduğunu beyan eden ifadelerdir (245-b/11-20). Bu hayır dua ve selamlama ifadeleri karşılıklı muhabbet ve sevgiyi arttıracığı, taraflara dostluk, muhabbet ve aşinalık getireceği, aralarında itikat, ittihat ve ülfet ortaya çıkaracağı inancıyla Abdullah Han'ın nâmesinde bir çeşit sembol işlevi ile kullanılmıştır.

Mürsil, talebine geçmeden önce *ma'lûm bolsun kim* (246-a/1) şeklinde bir formül ile ortak geçmişe vurgu yapar ve taraflar arasındaki ilişkilerin geçmişte ne derece ileri olduğunu muhataba hatırlatır (246-a/2-6). Ortak geçmişe referans eden bu ikna ve telkin edici ifadelerde kullanılan kelimelerin mürsil hükümdarın retorikini belirleyen dilsel araçlar olduğu görülmektedir. İncelenen nâme Nevruz Ahmed Han'ın vefatı üzerine Özbek Hanlığı'nda yaşanan ve yukarıda değinilen taht kavgalarından hemen sonra yazıldığı için mürsil, eski hanın eceliyle vefat ettiğini anlatmak için emrin Allah'tan geldiğine işaret etmede Kur'an-ı Kerim'in 89. suresinin 28. ayetinden ictibasta bulunur (246-a/8). Merhum sabık hanın bu ilahi davete icabetini ise İslâmiyet'i kabulleriyle

birlikte Türklerin hayatlarına din dili olarak giren Arapça ifade ile vererek (246-a/9) dinî ideolojik söylem üzerinden ilerlemeye devam eder. Tahta giden süreçte karşısına çıkan rakipleri *e'ādī-i maḥhūre* (246-a/10) terkibi ve isyancı olmak argümanı ile alçaltmayı planlayan mürsil aynı zamanda güce başvurma yöntemini de muhatabın nazarında meşru kılmıştır. 246-a varağının 11 ve 12. satırlarındaki ifadelerden iktidar ile söylemin kesişmesinden vücut bulan hükümdar retoriğinin dinî söylem üzerinden devam ettiği görülmektedir.

Abdullah Han'ın nâmesi, Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından hemen sonraki döneme denk geldiği için belgenin 246-a varağının 13. ve 20. satırlarındaki ifadeler, mürsil tarafından mürselünileye taziye iletilmesi, yas tutulması ve merhuma ağıt yakılmasına/ mersiye düzülmüne dair merasimde söylemin nasıl inşa edildiğine dair örneklerdir. Burada muhatabın acısını paylaşma ve onu teskin etmede Kur'an-ı Kerim'in 3. suresinin 185. ve 2. suresinin 156. ayetlerinden iktibasta bulunur (246-a/8). Dostun vefatının mürsil üzerinde ne denli güçlü bir etki bıraktığını karşıya hissettirmek için de Farsça bir şiir terennüm edilir (246-a/17-19). Bu Farsça nazmı takip eden satırlar tahta cülusu dolayısıyla yeni hükümdarın tebrik edilmesi, devleti, hilafeti, ömrü ve saltanatının uzun, devletlü ve kutlu olmasına dair söylemlerdir (246-a/20-24). Burada dikkat çeken husus, Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı üzerine Osmanlı tahtına oturan Sultan II. Selim'in cülus haberinin Özbek Abdullah Han tarafına bildirilmemiş olmasıdır. Bizi bu kaniya sevk eden şey, nâmedeki *bu maḥall-lerde mesmū' boldıkim* (246-a/13-14) ifadesidir. Ayrıca incelenen nâmede, Abdullah Han'ın babası İskender Han'ın hanlığın başına geçtiğine dair olaylardan bahsedilirken Osmanlı sultanı tarafına teşekkür veya cevaba dair bir malumat bulunmamaktadır. Buradan da Osmanlı tarafından Özbek Abdullah Han tarafına cülusunu tebrik etmek için bir nâmenin bu zamana kadar yollanmamış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Taraflar arasında ayrı gayrılığın olmadığı mesajının iletilerek samimiyetin ortaya konması dost ve müttefik hanın retoriğinde öne çıkan söylemlerdir. İttifak kurulan Osmanlı Devleti'nin sabık hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman zamanında taraflar arasındaki ilişkinin çerçevesi *ata ve velî-ni' meflık* (245-a/23), mürselünileyle mürsil zamanında başlayıp devam edecek ilişkiler ise *birâderân-ı mü'min biz* (245-a/25) olarak nitelendirildiği belirlenmiştir. Burada iki devlet arasındaki ilişkilerin neyin üzerine oturtulduğunu ifade etmek için Kur'an-ı Kerim'in 49. suresinin 10. ayetinden (245-a/23) iktibasta bulunulması din, kardeşlik ve ortak geçmişe göndermelerde bulunulan ikna ve telkin edici retorik prensiplerinin tercih edildiğine dair işaretlerdir. İkinci örnekteki *biz*, hem muhatabın yararına bir işlev ile hem de onu kapsayıcı bir işlevle kullanılan hükümdarlık *biz*'idir. Bu ve 246-a varağının 25 ve 27. satırlarındaki ifade ve söylemler, acıma ve içtenlik hissi uyandırarak inanç ve hareketlerini etkilemeye çalıştığı muhataptan mürsile yakınlık duyup arka çıkmasını bir mecburiyet şeklinde göstererek onu ikna etmek üzere stratejik olarak kullanıma örneklerdir (Kök, 2022, s. 660).

Diplomatik bir belge olan nâmeyi getiren kimsenin sıfatları arasında *cümletü'l-mülk* 'mülk ortaklığı/ mülkün ortağı' ve *rüknü's-saltanat ve'l-hilâfet* 'hilafet ve saltanatın direği', *şücâ'e'd-dîn* 'dinin yiğidi' (245-a/28-29) gibi lakaplar ile *atalıg* ve *big* (245-a/29) gibi ünvanların kullanılması onun aslî vazifesinin elçi olmamakla beraber, hanlığı dönemin süper gücü olan devlet nezdinde temsil etmesine karar verilecek kadar dindar,

donanımlı, güvenilir, zamanın ve yollandığı memleketin dili ve kültürünü bilen biri olduğuna işaret eden ifadelerdir. Nitekim 246-b varağının 1 ve 8. satırlarında elçinin elçilik, sultanın huzuruna çıkıp eşliğini öpme, hanın taziyesini iletme ile hac farızasını da yerine getireceğine dair ifadeler bu iddiayı desteklemektedir. Arapça, 'el sürme, dokunma' anlamındaki *lems* kökünden mastar olan *iltimās* "kayırmak, bir şeyin yapılması için istekte bulunmak" kelimesi ile mürsilin beklenti ve ümitleri sıralanmıştır. Yazışma ve diplomatik temasta bulunma kapılarının her zaman açık tutulup ilişkilerin daha da ileri taşınmasına dair beklenti ifade edilirken ilişkilerin eskiliğinin hatırlatılıp ortak geçmişe göndermede bulunularak ortak dost ve kardeş geçmişin hatırlatılmasının ihmal edilmediği (246-b/9) görülmektedir.

1.4.2. Nâmenin İmla Özellikleri

Yazılış tarihi XVI. yüzyılın ikinci yarısının üçüncü çeyreğine denk gelen Abdullah Han nâmesi, dil bakımından Doğu Türk yazı dili özelliklerini yansıtmakla beraber, Batı Türk yazı dili özelliklerine de sahiptir. Nâmenin Doğu Türk yazı dili sahasına ait imla özellikleri şunlardır: *furşat-da* (246-a/7), *burunğı-dın* (246-a/12), *maḥall-lerde* (246-a/13), *ayı-nıṅ* (246-b/14) örneklerinde görüldüğü üzere incelmede koyu renkle gösterilen bazı eklerin gövdeden ayrı yazılması; *sonḡ* (245-b/17), *yenḡ-i-çerigi* (246-a/4), *bizinḡ* (246-a/5), 'aziziniḡ (246-a/25), *ayı-nıṅ* (246-b/14) kelime ve eklerindeki art damak n /nḡ/ sesi için ۛ ve ۛ harflerinin kullanılması. (Ancak *vâlidleriniḡ* (246-b/9) ve *nebeviyyeniḡ* (246-b/13) kelimelerindeki ilgi durumu ekinin Batı Türk yazı dili sahasındaki gibi keşideli kef ile yazıldığı belirlenmiştir). Hem Doğu hem de Batı Türk yazı dili sahasına ait imla özellikleri ise şöyledir: *artuḡıdın* (245-b/14), *muḥabbet-engizidin* (245-b/15), *döstliḡıdın* (245-b/18), *cân arasıda* (245-b/19), *mesnedide* (246-a/21), *seriride* (246-a/22), *yüzidin* (246-b/13), *evvelide* (246-b/14) örneklerinin koyu renkle gösterilen yerlerinde zamir /n/sinin Doğu Türk yazı dili sahası metinleri imla geleneğindeki gibi kullanılmazken *arasında* (246-a/2), *mesâbesinde* (246-a/23) örneklerinin koyu renkle gösterilen yerlerinde Batı Türk yazı dili metinleri imla geleneğindeki gibi kullanılması; *köpdin* (245-b/13), *artuḡıdın* (245-b/14), *körüp* (245-b/19), *bolḡay* (246-a/1), *ma'lûm bolsun* (246-a/1), *büzürgvârları* (246-a/2), *bilen* (246-a/2), *rıḡlet kıldılar* (246-a/9), *bizge* (246-a/9), *baş çıkarı başladılar* (246-a/10-11), *burunğı-dın* (246-a/12), *atalıḡ* (246-a/20), *barıp* (246-b/6), *kilgey* (246-a/8), *sözler* (246-b/11), *aytıp* (246-b/12) örneklerinde kelime ve eklerdeki bütün ünlüler Doğu Türk yazı dili imla geleneğindeki gibi gösterilirken *döstliḡıdın* (245-b/18), *istid'â kılabız* (245-b/20), *muḡâbil boldıḡ irse* (246-a/12), *yaḡşıraḡ* (246-a/12), *mâni' bolup* (246-b/3), *körünış* (246-b/6), *tutup* (246-b/9), *kıḡgusı-dur* (246-b/12) örneklerinin koyu renkle gösterilen yerlerinde Batı Türk yazı dili imla geleneğindeki gibi gösterilmemesi; *büzürgvârları* (246-a/2), *bergi-lerini* (246-a/7), *mülâzımlarıḡ* (246-a/14), *mülâzımlarḡa* (246-a/20), *ḡarnlar* (246-a/21), *seniyyelerini* (246-b/9) örneklerindeki çokluk ekindeki ünlülerin Doğu Türk yazı dili imla geleneğindeki gibi gösterilirken 'aliyye-leriḡa (245-b/16), *te'sirleri* (245-b/18), *ta'ziyelerini* (246-a/26) örneklerindeki çokluk ekinde bulunan ünlülerin Batı Türk yazı dili imla geleneğindeki gibi gösterilmemesi; 'aliyye-leriḡa (245-b/16), *sa'âdetiḡa* (246-b/6) ve *devletiḡa* (246-b/6) gibi Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin genellikle art damak ünsüzü olan ekler almaları nedeniyle kalınlık-incelik uyumunun sık sık bozulması -buradaki kelimelerin Doğu Türkçesindeki telaffuzlarıyla ilgili olduğu için kalınlık-incelik uyumunun

bozulmadığını iddia eden Türkologlar (Eckmann, 2012, s. 28) ile imla istikrarsızlığına bağlayan Türkologlar da (Eraslan, 1970, s. 114) vardır-; *şemāyim* (245-b/14), *nesāyim* (245-b/15), *dāyim* (246-b/10), *resāyili* (246-b/10) ve *āyine* (246-b/10) gibi Arapça kelimelerdeki hemzenin yazımında ses-yazım ilişkisine de sahip olarak Doğu Türk yazı dili imla geleneğindeki gibi /y/ harfinin kullanılması. Bahsedilen hususlar dışında, Arapça ve Farsça kelimelerde aslı imlaya uyulmuştur. Yine *mütemerridin* (245-b/8), *muḥabbet* (245-b/14), *teḥabbâtı* (245-b/15), *seniyye* (245-b/16), *‘aliyye-leriga* (245-b/16), *celle* (245-b/19), *tecerru‘* (246-a/23), *cennet* (246-a/19), *müteḥaṣṣim* (246-a/25), *müddet* (246-a/28), *müşerref* (246-b/2), *mu‘aṭṭal* (246-a/4), *sünnet* (246-b/9), *nebeviyyenin* (246-b/13) gibi yabancı kelimelerin şeddeli olarak yazıldığı belirlenmiştir.

Abdullah Han nâmesinde bulunan Türkçe kelimelerdeki ünlü ve ünsüz harflerin imla özellikleri şöyledir: *artuğ* (245-b/15) ve *artuğın* (245-b/14) ile *ayı-nm̃g* (246-b/14) kelimelerindeki söz başı /a-/ ünlüsü medli elifle yazılırken *arasıda* (245-b/ 18, 246-a/2), *ata* (246-a/23), *atalıg* (246-a/29) kelimelerindeki söz başı /a-/ ünlüleri ise elifle yazılmıştır. *bolğay* (245-b/16), *kılğadın* (245-b/17), *arasıda* (245-b/19), *kılábız* (245-b/20), *fürşat-da* (246-a/7), *kıldılar* (246-a/9), *baş* (246-a/10), *çıkarı* (246-a/11), *başladılar* (246-a/11), *kılğay* (246-a/21), *ata* (246-a/23) kelimeleri ile eklerindeki koyu renkle belirtilen söz içi /-a-/ ve sonu /-a/ ünlülerinin yazımında elif kullanılırken *cân-meşāmmiga* (245-b/14) ve *‘aliyyeleriga* (245-b/16) kelimelerindeki koyu renkle belirtilen yönelme durumu, *muḳteżāsınca* (246-a/24) kelimesindeki eşitlik durumu eklerindeki söz sonu /-a/ ünlülerinin yazımında he kullanılmıştır. Bunların yanı sıra *taḳı* (246-a/24), *yaḥşırak* (246-a/ 12), *taḡı* (246-a/24), *daḳı* (246-a/27) gibi Türkçe kelimelerdeki, koyu renkle belirtilen söz içi /-a-/ ünlüleri gösterilmemiştir. *eyleptururlar* (246-a/16) *ḥazretleride* (245-b/13), *yetkey* (245-b/14), *bilen* (246-a/2), *mertebede* (246-a/3), *yiberip* (246-a/4), *bergi-lerini* (246-a/7), *bizge* (246-a/10), *irse* (246-a/10), *keremige* (246-a/11), *bile* (246-a/15), *mesnedide* (246-a/21), *kilgey* (246-b/8), *sözler* (246-b/11) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz başı /e-/ , söz içi /-e-/ ve söz sonu /-e/ ünlüleri elif ile gösterilirken *yetkey* (245-b/ 14), *te ‘şirleri* (245-b/17), *yenḡi* çeriği (246-a/3), *bergi-lerini* (246-a/7), *yetmiş* (246-b/14) gibi Türkçe kelime ve eklerdeki, koyu renkle belirtilen söz içi /-e-/ ünlüleri gösterilmemiştir. *irdi* (246-a/3), *irdiler* (246-a/5), *işitip* (246-a/8), *itip* (246-a/9), *irse* (246-a/10) kelimelerindeki, koyu renkle belirtilen söz başı /i-/ ünlüleri elif ve yâ ile yazılırken *irsâl kılğadın* (245-b/17), *devlet-i rûz-efzûnlarını* (245-b/19), *büzürgvârları* (246-a/2), *bilen* (246-a/2), *yenḡi çeriği* (246-a/3), *yiberip* (246-a/4), *rıḫlet kıldılar* (246-a/9), *bizge* (246-a/10), *yaḥşırak* (246-a/ 12), *atalıg* (246-a/20), *aytıp biz* (246-b/14), *tıp* (246-b/12), *yüzidin* (246-b/14), *ayı-nm̃g* (246-b/14), *bitildi* (246-b/14), *bış* (246-b/14) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz içi ve sonu /-i/ ünlüleri yâ ile yazılmıştır. Şu örneklerde ise koyu renkle belirtilen söz içi /-i-/ ünlüsü gösterilmemiştir: *bizinḡ* (246a/2), *vâlidimiz* (246a/2), *yiberip* (246-a/4), *arasında* (246-a/5), *nidâsını* (246-a/8), *şerbetin* (246-a/15). Burada Doğu Türk yazı dili ile yazılmış eserde olduğu gibi, tarafımızca incelenen nâmede geçen *irdi* (246-a/3), *irdiler* (246-a/5), *işitip* (246-a/8), *itip* (246-a/9), *irse* (246-a/10), *big* (246-a/29), *icâzet birdik* (246-b/5), *yitkürüp* (246-b/7), *kilgey* (246-b/8) ve *bış* (246-b/14) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen kök hece /e/’li sözcüklerin yazımında /i/ okutacak şekilde yâ (ج) harfinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Eski Türkçede kapalı e /é/’li olduğu tespit edilen *bergi-lerini* (246-a/7) ve *yetmiş* (246-b/14) kelimelerinin /e/

okutacak şekilde hiçbir ünlü kullanılmadan yazıldıkları tespit edilmiştir. *ol kim* (245-b/18), *üç* (246-a/4) kelimelerindeki söz başı /O-, U-/ ünlüleri elif ve vâv ile yazılmıştır. *köpdin köp* (245b/13), *zâhir bolğay* (245-b/16), *sonğ* (245-b/17), *körüp* (245-b/19), *ma'lûm bolsun* (246-a/1), *bu* (246-a/6), *burunğı-dın* (246-a/12), *kılaturur* (246-b/1), *kılur* (246-b/4), *körünış* (246-b/6), *tutıp* (246-b/14), *yitkürüp* (246-b/7), *toğuz* (246-b/14) ve *yüz* (246-b/14) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz içi /-O-, -U-/ ünlüleri vâv ile yazılmıştır. *dört* (246-a/8), *sürdürüp* (246-b/14) ve *toğuz* (246-b/14) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz içi /-O-, -U-) ünlülerinin ise hiçbir işaret kullanılmadan yazıldığı belirlenmiştir.

Çalışmaya esas alınan nâmede *körüp* (245-b/19), *tutıp* (246-b/14), *yitkürüp* (246-b/7), *yiberip* (246-a/4), *aytıp* (246-b/14) ve *tıp* (246-b/12) örneklerinde de görüldüğü üzere /-p/ için /-b/ ünsüzünün kullanıldığı, *tutıp* (246-b/14) ve *toğuz* (246-b/14) gibi Türkçe kökenli kalın sıradan kelimelerdeki söz başı /t-/ ünsüzleri için /te/'nin kullanıldığı, *sonğ* (245-b/17) örneğinde de müşahade edildiği üzere kalın sıradan kelimelerdeki söz başı /s-/ ünsüzü için /sin/'in kullanıldığı tespit edilmiştir.

1.4.3. Nâmenin Ses Bilgisel Özellikleri

İncelenen nâmede *irdi* < *erdi* (246-a/3), *irdiler* < *erdiler* (246-a/5), *itip* < *etip* (246-a/9), *irise* < *erise* (246-a/10), *yitkürüp* < *yetkürüp* (246-b/7), *kilgey* < *kelgey* (246-b/8) örneklerinde koyu renkle belirtilen yerlerde **ünlü daralması**, *yiberip* < *id-u berip* (246-a/4) örneğinde koyu renkle belirtilen yerde ise hem **öndamaksillaşma** hem de **ünlü birleşmesi**, *yenği* < *yanğı* (246-a/3) örneğinde ise **öndamaksillaşma** ses olayı vardır. Çalışmaya esas alınan nâmede geçen Türkçe kökenli kelimelerde kalınlık-incelik uyumu tamdır. Fakat TT'de ön ünlülerle söylenen şu Arapça ve Farsça kelimelerin, belgede koyu renkle belirtilen Türkçe eklerin art ünlülü şekillerini aldıkları görülmektedir: *'aliyye-leriga* (245-b/16), *sa'âdetiga* (246-b/6) ve *devletiga* (246-b/6). Düzlük-yuvarlaklık uyumu ile ilgili durum ise şöyledir: *yüzidin* (245-b/13) örneğinde T3Ş iyelik eki, *köpdin* (245-b/13) örneğinde ayrılma-çıkma durumu, *boldık* (246-a/12), *boldılar* (246-a/13), *boldı* (246-a/14) örneklerin GGZ kipi eki, *döşlîğidin* (245-b/18), *büşlîğ* (246-b/6) örneklerinde addan ad türetme eki, *burunğı-dın* (246-a/12) örneğinde sıfat türetme eki, *körünış* (246-b/6) örneğinde fiilden ad türetme eki, *müşerref bolıp* (246-b/7) örneğinde zarf-fiil ekinin sadece düz ünlü taşıması, *mevķūf kılur* (246-b/4) örneğinde Gen.Z kip eki, *'arıza kılğusıdur* (246-b/12) örneğinde Gel.Z kip eki, *yitkürüp* (246-b/7) örneğinde fiilden fiil türetme ekinin ise sadece yuvarlak ünlülü olması nedeniyle aslî biçim korunarak düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalmışlardır. Abdullah Han nâmesindeki *artuğ* < *Etü. artuğ* (245-b/15), *dağı* < *Etü. tağı* (246-a/27), *dörtüz* < *Etü. tört* (246-a/4) örneklerinde ötümlüleşme -ki söz konusu değişimin olduğu belirli sayıdaki d-'li kelimeler Doğu Türk yazı dilinde Oğuz özellikli kelimeler olarak geçer-, *yağşırağ* < *yak-ış-ı* (246-a/12) örneğinde **sızıcılışma**, *bile* < *Etü. bir+le* (246-b/1) örneğinde ise **ünsüz düşmesi** tespit edilmiştir.

1.4.4. Nâmenin Şekil Bilgisel Özellikleri

Abdullah Han nâmesinde geçen yapım ekleri ile bu eklerin türleri şunlardır: Addan ad türetme ekleri: **+IXG:** *döşlîğ* < *döst+lığ* (245-b/18), *büşlîğ* < *büs+lığ* (246-b/6), **+KI:** *burunğı* < *burun+ğı* (246-a/12), **+rak:** *yağşırağ* < *yağşı+rağ* (246-a/12), **+mİş:** *yetmiş* <

yeti+miş (246-b/14); fiilden ad türetme ekleri: **-(X)K:** *artuğ* < *art-ug* < *art-uğ* (245-b/15), **-KI:** *bergi* < *ber-gi* (246-a/7), **-I:** *yağşı* < *yağ-ış-ı* < < *yağ-ış-ı* (246-a/12), **-(X)ş:** *körünış* < *körün-ış* (246-b/6); fiilden fiil türetme ekleri; **-DUR-:** *sürdür-* < *sür-dür-* (246-a/26), **-KUR-:** *yitkür-* < *yit-kür-* (246-b/7), **-AR-:** *çıkar-* < *çık-ar-* (246-a/11), **-(X)l-:** *bitil-* < *biti-l-* (246-b/14); addan fiil türetme ekleri; **+IA-:** *başla-* < *baş+la-* (246-a/11), **+I:** *biti-* < *bit+i-* < *biet* < *piet* (246-b/14). Bunların yanı sıra *körünış* (246-b/6) örneğinde **-(X)ş** isim-fiil eki, *irsāl kılğadın sonğ* (245-b/17) örneğindeki **-ğa(n)**, *bolğay* (246-b/7) örneğindeki **-ğay** eki, *körüp* (245-b/19), *bolup* (246-a/4), *işitip* (246-a/8), *barıp* (246-b/6), *tip* (246-b/12) örneklerindeki **-(X)p** ile *baş çıkarı başladılar* (246-a/10-11) örneğindeki **-I** eki zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır. Eski Türkçe, Hakaniye, Kıpçak ve Batı Türkçesinde görülen **-I** zarf-fiil ekinin (Tiken 2004: 139) incelenen belgede tanıklanması, Batı Türk yazı dili sahasına özgü bir şekil bilgisel özellik olarak nitelendirilebilir. Çünkü *başla-* yardımcı fiili ile başlama ve tamamlanmış olma ifadeli tasvir fiili oluşturan bu yapının, Doğu Türk yazı dilinde **-A/-y** zarf-fiili veya **-mAk** isim-fiili ile birlikte kullanıldığı, arkaik şekilleri olan **-yU**'nun ise şiirde bulunduğu belirtilmektedir (Eckmann, 2012, s. 115).

Adlar arasında bağlantı kuran iyelik eklerinin, tarafımızca incelenen nâmede en dikkat çekici tarafı *hâtır-ı kimyâ-te'şirleri* (245-b/17-18), *vâlid-i büzürgvârları* (246-a/2), *mülâzımlarınğ büzürgvâr vâlidleri* (246-a/14) örneklerinde görüldüğü üzere mürselünileyh hükümdara duyulan saygının ifadesi olarak kendisine müracaat edilmesidir. Bu nedenle belgedeki bu kullanımlar gerçek Ç3Ş'ye değil, saygı ve nezaket ifadesi olarak T3Ş'ye işaret etmektedir. Tolkun, bu saygı, nezaket ve yüceltmeli yapıların Türk yazışma diline Farsçanın Türkistan'daki lehçelerinden geçmiş olmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu belirtir (2015, s. 155). Tarafımızca incelenen belgede ilgi eki ad tabanının ünlü veya ünsüzle sonlanmasına bağlı olarak **{+nXng}** ve/veya **{+Xng}**'dir: *memleketlerimizniğ medâr-ı 'aliyye ve müşârünileyhi* (246b/2-3) örneğindeki **{+nXng}** şekli Doğu, *mülâzımlarınğ muhabbet ve döstliğidin* (245b/18), *ol 'aziziğ ta'ziyeleri* (246-a/25) örneklerindeki **{+Xng}** şekli ise Batı Türk yazı diline özgü şekil bilgisel özelliklerdir. *biziğ vâlidimiz* (246-a/2) örneğinde görüldüğü üzere Ç1Ş zamirlerinden sonra ilgi ekinin Doğu Türk yazı dilinde olduğu gibi **{+Xng}** şeklini aldığı (Eckmann, 2012, s. 91), *biziğ han* (246-a/5) örneğinde ise tamlanan/ Ç1Ş iyelik ekinin düştüğü tespit edilmiştir. Belirtme durumu eki **{+nI}**, **{+I}**, **{+n}**'dir. İncelenen belgede ad tabanlarından sonra belirtme durumu eki **{+nI}** şeklindedir: *lâzım bolğay farzı edâ kılıp* (246-b/7-8). Nâmede T/Ç3Ş iyelik eki almış kelimelerden sonra belirtme durumu eki olarak hem **{+n}** hem de **{+nI}**'nin kullanılması, Doğu Türkçesinde T3Ş iyelik eki almış kelimelerden sonra **{+n}** şeklinde gelmesine (Eckmann, 2012, s. 74) riayet edilmediğini gösterir: *istikrâr ve istimrâr-ı devlet-i rûz-efzûnlarını istid'â kılabiliriz* (245-b/20), *bergi-lerini yiberyek irdiler* (246-a/7), *nidâsını işitip* (246-a/8), *muşibet ehlini dil-i pürsâyılığ kılğay biz* (246-a/26). Şu örnekte ise T3Ş iyelik eki almış ad üzerine belirtme durumu eki olarak doğrudan **{+n}** gelmiştir: *şerbetin tecerru' kılıp* (246-a/15). *üç dörtyüz yinğicerigi takı yiberüp irdiler* (246a/4), *dâyim ebvâb-ı rûsül ü resâyili meftûh tutsalar* (246-b/10) örneklerinde ise belirtme durumu ekinin Oğuz Türk yazı dilinin etkisiyle bu belgede de **{+I}** şeklinde kullanımının var olduğu belirlenmiştir. Bu durum, incelenen belgenin Doğu ve Batı Türkçesi karışık şekil özelliklerini bir arada barındırdığını bize göstermektedir. Tarafımızca incelenen belgede ünlüler ve ötümlü ünsüzlerden sonra

yönelme durumu eki +ğa/ +ge'dir: *dāru'l-bekāğa* (246-a/9), *dāru's-sürūrğa* (246a/16), *mülāzımlarğa* (246-a/20), *cān-meşāmmığa* (245-b/14), *Beytu'llāhu'l-ḥarāmğa* (246-b/2), *bizge* (246-a/23), *ḥazret-i allāhu ta'ālā keremige* (246-a/11). Bununla birlikte yönelme durumu eki 'atebe-i 'aliyyeleriğa' (245-b/16), *ḥazretiğa* (246-b/5), *körünış sa'ādetiğa* (246-b/6) ve *āsītān-büşliğ devletiğa* (246-b/6) örneklerinde ise Doğu Türk yazı dilinin bir hususiyeti olan ve yabancı kelimelere kalın eklerin getirilmesi örneğinde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık teşkil ettiği belirlenmiştir. İncelenen belgede bulunma durumu eki her zaman {+dA}'dır. Bu durum ünlü-ünsüz uyumuna aykırılık oluşturur: *hem-ol fūrşat-da* (246-a/7). T3Ş iyelikli adlar olan *mesnedide* (246-a/21), *serīride* (246-a/22), *cān arasıda* (245-b/19), *evvelide* (246-b/14) örneklerinin, Doğu Türk yazı dilli metinleri gibi zamir n'siz iken *mesābesinde* (246-a/23) örneğinin ise zamir n'li olması belgenin Doğu ve Batı karışık imla ve şekil bilgisi özelliklerini bir arada barındırdığını gösterir. Bulunma durumu ekinin *ḥazretleride* (245-b/13) örneğinde ise, yönelme durumu eki göreviyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Doğu Türk yazı dilinde ayrılma durumu eki {+dIn } olup ekin başındaki ünsüz tek şekilli olduğu için ünsüz uyumuna aykırı örnekler oluşturur: *nefeḥātidin* (245-b/13), *artuğıdın* (245-b/14), *dōstlığıdın* (245-b/18), *muḥabbet-engizidin* (2435-b/15), *burunğı-dın* (246a/12), *köpdin* (245-b/13). Yukarıda ayrılma durumu ekli ilk dört örneğin zamir /n/'siz olmaları bunların Doğu sahası imla geleneği ile kaleme alındığını göstermektedir. Çalışmamıza ait Türkçe belgede eşitlik durumu eki {+cA}'dır: *muḳteżāsınca* (246-a/24). Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere T3Ş iyelik eki almış adlar üzerine eşitlik durum eki getirildiğinde araya zamir /n/'si olarak da adlandırılan yardımcı bir ses girmiştir (Eckmann, 2012, s. 82).

İncelenen Türkçe belgede belgeyi gönderen yani mürsil hükümdarın, içinde kendinin ve atalarının olduğu veya kendini ya da devletini ifade eden bir durum yer aldığında Ç1Ş ağzından konuştuğu görülmektedir: *biziñg vālidimiz* (246-a/2), *biziñg ḥan* (246-a/5), *bizge* (246-a/10). Bu nedenle bu kişi zamiri bu Türkçe belgede gerçek biz'e değil, Klasik Doğu Türk Edebiyatında tevazu için kullanılan (Tolkun, 2015, s. 143) hükümlanlık *ben'*ine işaret eder (Kök, 2022, s. 490). Bu hükümlanlık *biz'*inin hükümdar konuşurun kendisi dışında başkalarının yararını ve/veya çıkarını gözetken işlevinden gelişip hükümdar ve hanedan mensuplarına genelleştiği sanılmaktadır (Barutcu Özönder, 2024, s. 144).

Abdullah Han nâmesinde *ki* (245-b/15), *kim* (245-b/18), *taḳı* (246-a/4), *daḳı* (246-a/27) ve *tagı* (246-b/8) kuvvetlendirme bağlama edatları, *çün* (246-a/23), *çünki* (246-b/2) çünkü anlamı veren açıklama bağlama edatları, *bolḡay kim* (246-a/1) ihtimal ifade eden bağlama edatı; *sonḡ* (245-b/17) zaman edatı, *bilen* (246-a/1) ve *bile* (246-b/1) vasıta ve beraberlik edatları, *tıp* (246-b/12) sebep-amaç edatı; *āmin* (246-a/1), *elḥamdülillah* (246-a/13), *dirīḡ* (246-a/18) ünlem edatlarıdır.

Abdullah Han'ın Türkçe nâmesinde iki devlet ile bu devletin temsilcileri arasındaki ilişkilerden bahsedilerek ortak geçmişin mürselünileyhe hatırlatılması, mürsilin kendi ülkesinde yaşanan hadise ve gelişmeler ile bunların geçmişte nasıl vuku buldukları, hadiselerden nasıl haberdar olduklarının anlatımında zaman ekine sayı ve şahsı işaretleyen şahıs ekleriyle çekimlenen GGZ kip eki kullanılmıştır: *ḵaldı* (246-a/10), *mesmū' boldı* (246-a/13-14), *bitildi* (246-b/14), *icāzet birdik* (246-b/5), *rıḥlet ḵıldılar*

(246-a/9), *müste'şıl boldılar* (246-a/12-13). Mürsil hükümdarın şifahi siparişlerine dair açıklamalar *aytıp biz* (246-b/12) ile mürsilin iradesi dışında olduğu ileri sürülen olaya dayalı olduğu düşünülen anlatımlarda *intikāl eyleptururlar* (246-a/16) örneğinde görüldüğü üzere DGZ kip eki kullanılmıştır. Geçmiş zamanda başlayıp içinde bulunulan zamanda da devam etmesi temenni edilen ilişkilerin korunması için gereken ya da atılacak adımları ifade etmede *irtibāt bolur* (246-b/11) örneğinde görüldüğü üzere sayı ve şahsın ekleşmiş şahıs zamirleri ile sağlandığı {-Ur}'lı GenZ'li biçimler tercih edilmiştir. Mürsil hükümdarın muhatabı olan hükümdardan beklenti ve ümitlerini sıralayıp Allah'tan mürselünileyhin ve devletin ilelebeti kadar yaşaması için dualarda bulunurken *zāhir bolğay* (245-b/16), *müstecāb bolğay* (246-a/1), *naşīb kılğay* (246-a/21), *mütemekkin bolğay* (246-a/22), *yetkey* (245-b/14), *kılğay biz* (246-a/26), *dil-i pürsāylıg kılğay biz* (246a/26) örneklerinde de görüldüğü üzere sayı ve şahsın ekleşmiş şahıs zamirleri ile sağlandığı {-GAy}'lı GelZ'li biçimler ile Etü'deki GelZ ekleri olarak kullanılan {-GA}'dan gelen ve Batı Türkçesinde Etü'deki ek ve hece başı /ğ, g/ ünsüzlerinin erimesiyle ortaya çıkmış {-A}'lı gelecek-istek kipli biçimler, *yiberyek* (246-a/7) örneğinde ise çağdaş Türk yazı dillerinden Nogay Türkçesinde ileride gerçekleşmesi kesin olan eylemleri anlatmada kullanılan {-AyAK} ekinin olumsuz fiil tabanlarıyla çekimlerinde ortaya çıkan {-yAK}'lı GelZ'li biçimi (Tekin ve Ölmez, 2014, s. 128; Şçerbak, 1981, s. 73) tercih edilmiştir: *istid'ā kılábız* (245-b/20). Yüklem *ma'lūm bolsun* (246-a/1) şeklinde olduğu emir kipli çekimde ise istek anlamı sezilmektedir. İncelenen nâmede geçen *yiberyek irdiler* (246-a/7), *muķābil boldıķ irse* (246-a/12), *iltimās kıládurur irdi* (246-b/1), *mevķūf kılur irdik* (246-b/4) örneklerinde de görüldüğü üzere esas fiile ir- < er- ana yardımcı fiili getirilerek birleşik zamanlı fiiller oluşturulmuştur. Nâmede cevher fiilinin imlası ir- şeklindedir: *sābit irdi* (246-a/3), *yiberüp irdiler* (246-a/4-5), *mübāhī irdi* (246-a/6), *ķaldı irse* (246-a/10), *muķābil boldıķ irse* (246-a/12), *meşābesinde irdi* (246-a/23-24), *müteķaşşim irdikim* (246-a/25), *iltimās kıládurur irdi* (246-b/1), *mevķūf kılur irdik* (246-b/4). İncelenen nâmedeki *iltimās kıládurur irdi* (246-b/1), *intikāl eyleptururlar* (246-a/16) örneklerinde görüldüğü üzere bildirme ekinin hem Harezmi sahasındaki turur/ durur şekillerinin hem de 'arıza kılğusıdur' (246-b/12) örneğinde görüldüğü üzere Doğu Türk yazı dilindeki -Dur şeklinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Abdullah Han nâmesinin ses ve şekil özelliklerine dair tespitler, nâmenin dil bakımından ağırlıklı olarak Doğu Türk yazı dili özelliklerini yansıttığını, kısmen de olsa Batı Türk yazı diline özgü, ses, şekil ve söz varlığı özelliklerini ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır.

1.5. Nâmenin Yazı Çevrimi Metni ve Türkiye Türkçesine Aktarımı

1.5.1. Nâmenin Yazıçevrimi Metni

[245-b]

1. a' lā-ḥazret keyvān-rif' at ḥurşid-menzilet Süleymān-şevket
2. Sikender-ḥaşmet ḥudāvendigār-ı a' zām mevlā-yı mülūku't-Türk ve'l-' Arab
3. ve'l-' Acem ḥāfız-ı bilādullāh nāşır-ı 'ibādullāh el-ğāzī fī-sebīlullāh
4. el-meliki'l-mennān el-mücāhid-i fī-tarīķu'd-dīn ve'l-iķān mazḥar-ı āyāt-ı
5. innallāhe ye 'mūru bī'l-'adli ve'l-iḥsāni mazḥar-ı luṭf u ḳahr-ı ḥazret-i deyyān
6. sulṭān-ı zamān ḥāķān-ı devrān bāsīt u bisāt-ı emn ü emān

7. taht-nişin-i taht-nişân hāmī-i dīn-i ḥazret-i seyyide'l-mürselin
8. māhī-i ehlü'l-bāḡī ve'l-bid'ati ve'l-mütemerridin kâtı' u'l-refeze ve'l-kefere
9. ve'l-müşrikîn şehenshâh-ı baḥr ü berr pâdişâh-ı heft kişver afitâb-ı evc-i
10. hilâfet ü dīn-perverî bercis-i burc-ı salṭanat u 'adl-güsteri
11. ḥalledallāhu ta'ālā eyyāme devletühu ve salṭanatühu ve hilâfetühu ve eyâletühu
12. ve 'adâletühu ve naşafetühu ve iclâli ve iḳbâli ve 'izzeti
13. ve şerefi ḥazretleride köpdin köp da'avâtı nefehâtidin
14. şemâyim-i üns ve muḥabbet ü vidâd cân meşâmmıḡa yetkey ve artuḡdın
15. artuḡ teḥabbâtı ki nesâyim-i muḥabbet-engizidin revâyiḡ-i ülfet
16. ü ittiḥâd ve i'tikâd zâhir bolḡay südde-i seniyye ve 'atebe-i 'aliyye-lerigâ
17. irsâl kılḡadın soḡ ma'rûz-ı zamir-i mihr tenvîr ve ḡatır-ı kimyâ
18. te'sirleri ol kim mülâzımlarınḡ muḥabbet ve döstliḡdın cân
19. arasıda körüp ḥazret-i vâhibu'l-'atâya celle celâlühû-dın
20. istikḡâr ve istimrâr-ı devlet-i rûz-efzûnlarını istid'â kılâbız

[246-a]

1. bolḡay kim müstecâb bolḡay âmîn taḡı ma'lûm bolsun kim
2. vâlid-i büzürgvârları bilen biziḡ vâlidimiz arasında ülfet
3. ve muvâneset kavâ'id-i şâbit irdi ol mertebede kim irsâl-ı
4. rûsûl ve mükâtebât bolup üç dörtyüz yenḡiçerigi taḡı yiberüp
5. irdiler bu cihetdin biziḡ ḡan döst u düşmen arasında
6. mümtâz ve mübâhî irdi bu iltifât-ı bâ' iş izdiyâd-ı muvâfaḡat
7. ve muḥabbet bolup bergi-lerini yiberyek irdiler hem-ol fırsat-da
8. dâ'i-i ecildin *irci'î ilâ rabbiki râḡiyeten marḡıyyeten* nidâsını işitip
9. icâbet-i *lebbeyki* itip dâru'l-beḡâḡa rıḡlet kıldılar mülk
10. irş ḡarîḡi bilen bizge ḡaldı irse e'âdi-i maḡhûre baş
11. ḡıḡarı başladılar ḥazret-i allāhu ta'ālâ keremige tevekkül kılıp
12. müteveccih ve muḡâbil boldıḡ irse burunḡ-dın yaḡşıraḡ müste'sıl
13. boldılar elḡamdulillâh 'alâ mâ in'ame ve bu maḡall-lerde mesmû'
14. boldıkim mülâzımlarınḡ büzürgvâr vâlidleri taḡı ḥazret-i
15. lâyetmüt emri bile *kullu nefsin zâ'ıḡatu'l-mevti* şerbetin tecerru' kılıp
16. dâru's-sürûḡa intikâl eyleptururlar *innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'üne*
17. nazm dirîḡ in şehenshâh-ı şâḡib-kırân Cem tâc baḡş memâlik-sitân
18. dirîḡ ân cihândâr-ı pāk i'tikâd şalâh u penâh bilâd u 'ibâd
19. dirîḡ ân ḡudâvend dīhim ü tâc kezû bûd âyin-i dīn dâd u âc
20. neşr ḥazret-i allâh ta'ālâ mülâzımlarḡa 'ömr-i bisyâr ve sa'âdet-i
21. bî-ḡadd u şümâr naşib kılḡay ve köp ḡarnlar hilâfet mesnedide
22. ve 'adâlet seriride devlet ü iḡbâl bilen mütemekkin bolḡay
23. çün büzürgvâr-ı cennet-âşiyân bizge ata ve velî-ni' met meşâbesinde
24. irdi mülâzım-larıyla taḡı *innemâ'l-mu'minîne ihvetün* muḡtezâsınca
25. birâderân-ı mü'min biz bizge lâzım ve müteḡaşşım irdikim ol 'aziziḡ
26. ta'ziyelerini sürdürüp ve muşibet ehlini dil-i pürsâylıḡ kılḡay biz
27. ve ezhâr-ı muvâfaḡat ve muḡâva'at ve muvâḡāt daḡı bolḡay
28. müddet-i medid irdi kim cümletü'l-mülk rûknû's-salṭanat ve'l-hilâfet
29. Şücâ'e'd-dīn 'Alî Seyyid atalıḡ big kim hâdi-i tevfiḡ refiḡ bolıp

[246-b]

1. bî-vâsîta ve vâsîta bile ruḥṣat-ı iltimâs kıladurur irdi kim
2. Beytu'llāhu'l-ḥarāmğa müşerref bolğay çünki devlet ü memleketlerimizinġ
3. medār-ı 'aliyye ve müşārünileyhi irdi her bahāne ve 'özl bilen māni' bolup
4. mu'atṭal ve mevḳūf kıılır irdik ve bu ḥādise-i cānsüz ve vāḳı' a-i
5. nā-gürizi işitip icāzet birdik kim mülāzım-lar ḥazretiġa
6. barıp körüniş sa'ādetiġa ve āsitān-būslıġ devletiġa
7. müşerref bolıp ta'ziye yitkürip lāzım bolğay farzını edā
8. kıılıp kilgey iltimâs ol-kim mülāzımlar ḥazreti taġı
9. büzürgvār vālidlerinin sünnet-i seniyye-lerini mer'î tutıp
10. dāyim ebvāb-ı rūsul ü resāyili meftūḥ tutsalar her āyine
11. mezid-i i'tikād ve irtibāṭ bolur ba'zı zebānî sözler cümletü'
12. l-mülk-i müşārünileyh-ğa ayıp biz 'arıza kılgusıdır tip
13. muḥabbet ve muvāfaḳat yüzidin du'ā ve selām hicret-i nebeviyyenin
14. yetmiş biş ve toḳuz yüz rebī' ü'l-evvel ayı-nınġ evvelide bitildi

1.5.2. Nâmenin Türkiye Türkçesine Aktarımı

[245-b] (1) Çok saygın, mertebesi Zuhal gezegeni kadar yüksek, derecesi Güneş gibi yüksek olan, Süleymân şevketlü (2) İskender haşmetlü, büyük hükümdar, 'Acem, 'Arab ve Türk meliklerinin mevlâsı (3) Allah'ın bütün beldelerinin muhafızı, Tanrı kullarının yardımcısı, Allah yolunda gaza eden gazi, (4) ihsanı bol olan hakan, îkân ve din uğrunda cihat eden mücahid, (5) "Allah; adaleti, ihsanı ve yakınlarınızda olanlara yardım etmeyi buyurmakta" ayetinin zuhur ettiği, Yüce Allah'ın kahır ve lütfuna mazhar olmuş (6) zaman sultanyla devranın hakani, korkusuzlukla güvenlik yaygısı ve yayıcısı (7) taht nişanesi olan tahtta oturan (sultan), peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed'in dininin hâmisî, (8) mütereddid, bid'at ve asilik edenlerin mahv edicisi, müşrikler, kâfirler ve râfızîlerin katledicisi (9-10) karayla denizin şehensahı, yedi iklimin padişahı, (10) dine hizmet ve yardım edenlerle halifelîğin yüce güneşi, adalet dağıtanla saltanat burcunun Müşteri yıldızı (olan Sultan II. Selim) (11-12) -yüce Allah; şeref, izzet, ikbal, iclâl, insaf, adalet, idarecilik, halifelik, saltanat ve devlet günlerini daim eylesin!- (13) hazretlerine (tarafımızdan yollanan) sayısız duâların esintisinden (hâsıl olan) (14) dostluk, muhabbet ve aşinalık kokuları can genzi(niz)e ulaşsın ve fazla (15-16) fazla muhabbet doğur(ması arzulan) dostluk rüzgârlarından (yükselen) itikat, ittihat ve ülfet kokuları zahir ola. (Hükümdar hazretlerinin) yüce eşiğiyle yüksek huzurlarına (17-18) (bu dua, selam ve muhabbet sözlerini) irsal ettikten sonra mülazımların (yani siz hükümdarın) güneş gibi aydınlık olan gönülleri ile kimya tesirli zihinlerine arz edilmek istenen husus odur ki (bizleri) muhabbet ve dostluğundan can (19) içinde görmesidir. Allah celle ve celâlihûdan (20) uzun ömürlü olan devletinizin daha fazla istimrar bulması ve istikrarlı olmasını yalvararak dileriz. [246-a] (1) İnşaaallah (bu duamız) kabul ola amin. Ve de malum ola ki (2) büyük babaları(nız)la bizim babamız arasında dostluk (3) ve ünsiyet kaideleri sabit (ve ziyade) idi. Ünsiyetleri o derece (fazla idi) ki (4) birbirlerine mektuplar yazmış, elçiler yollamış, (hatta pederiniz) üç dört yüz (kadar) yeniçeri de göndermiş (5) idiler. Bu sayede bizim han, dost düşman arasında (6) mümtaz ve iftihar edilen bir şahsiyet (olmuş) idi. İltifat sayesinde muvafakat artıp (aramızda) muhabbet (7) olmuş vergilerini gönderecektiler ise de tam o anda (8) geciktirilen şeye neden olan husus, Allah'ın emri olan "Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!" nidasını işitip

(9) (davete) “buyur Allah'ım!” (teslimiyetiyle) icabet edip ahirete göçüp gittiler. Mülk (10) irsiyyet yoluyla bize kaldı ise kahrölmuş düşmanlar baş- (11) kaldırmaya başladılar. Ulu Tanrı'nın keremine tevekkül edip (12) karşılık veren ve yönelen olmamızla beraber eskisinden daha iyi (sonuçlar doğup karşımızdaki düşman perişan bir şekilde) kökleri kazınan (13) oldular Bu büyük nimetler için Yüce Allah'a hamd olsun. Bu taraflarda işitildi (14) ki mülazımların (yani Osmanlı padişahı Sultan II. Selim'in) büyük babaları da (15) ölümsüz hazretin emri ile “Her can, ölümü tadacaktır.” şerbetini yudum yudum içip (16) sevinç evine intikâl etmişler. “Biz Allah'tan geldik ve yine Allah'a döneceğiz.” (17) Nazım: Yazık! O büyük padişaha ki o, Cem'e tac bahşedip memleketler alırdı. (18) Yazık oldu o temiz itikatlı, cihanı zapteden hükümdara ki (kendisi) kullar ile beldelerin sığınağı ve salâhı bir padişahı. (19) Yazık oldu o taht ve tacın sahibi olan padişaha ki dinin yayılması ile muhafaza edilmesi işleri onun üzerindeydi. (20) Nesir: Yüce Allah hazretleri, mülazımlara (yani siz Osmanlı padişahı Sultan II. Selim'e) uzun ömürle (21) sayısız ve sonsuz saâdet nasip kıla. Uzun zamanlar halifelik makamında (22) ve adalet tahtında devlet ve ikballe otura. (23) Cennet mekân o büyük padişah (babanız) bize velî-nimet derecesinde (24) idi. Mülazımlara (yani siz padişah hazretlerine) Hz. Peygamber'in şu sözlerini (hatırlatmak isteriz ki) “Müminler ancak kardeşlerdir.” (hadis-i şerîfi) muktezasınca (25) (bizler) mümin biraderleriz. Bize düşen ve yakışan şeyler olan o azizin (26) taziyelerini sürdürme ve başına böyle bir musibet gelenin hâlini hatırını sorma, (ağlama, üzülmeye ve yasını tutma görevlerini yapma)dır. (27) (Bunların yanı sıra) kardeşliğe kabul etme, itaat etme ve mutabık olma gibi arka çıkmalar da olacak. (28) Uzun zaman oldu ki cümletü'l-mülk, halifelikle saltanatın direği (29) Şücâe'd-dîn 'Alî Seyyid Atalığ Big ki (kendisine) uygun bir kılavuz yoldaş olup [246-b] (1-2) sebepli veya sebepsiz olarak (2) Beytu'llâhu'l-ḥarâm'a müşerref olmak için izin rica ederdi. Zira (bu kimse) devlet ve memleketlerimizin (3) medar-ı aliyyesi ve müşarünileyhi idi. (Ancak bizler ona her defasında) türlü bahane ve özür(ler) ile mani olup (4) boş yere alıkoyar idik. Can yakan bu hadiseyle (5) çaresiz olayı işitince (kendisine) icazet verdik ki mülazımlar (yani siz padişah) hazretlerine (6) varıp huzura çıkma saadetiyle eşiğini(zi) öpme devletine (7) müşerref olup taziye(mizi) iletip lazım olan farzı (yani hac farızasını) eda (8) edip gelsin. İltimas o(dur) ki mülazımlar (yani siz padişah) hazretleri de (9) büyük ataların(ız)ın sünnet-i seniyyelerini gözetip (10) her zaman elçi gönderme ve yazışma kapılarını açık tutsalar her sohbet (11-12) (aramızdaki) irtibat ve itikadı arttırmış olur. Adı zikredilen (elçimiz) cümletü'l-mülk'e (size) arz etsin diye birtakım şifahî sözler söyledik. (13) Muhabbet ve uzlaşma kabilinden duâ ve selam (ile). Peygamberin hicretinin (14) 975'inci yılının rebiülevvel ayının başlarında/ Eylül 1567'de yazıldı.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın en büyük İslâm devleti, Osmanlı sultanları da Sünnî Müslümanların halifesi olması hasebiyle bütün Sünnî-İslâm devletleri tarafından saygı görmüşlerdir. Bu konumlarından dolayı başta Sünnî Türkistan hanlıkları olmak üzere İslâm devletleri hem aralarındaki meselelerde hem de rakip veya düşmanlarına karşı yardım talep etmek için Osmanlılara başvurmuşlardır. Kimi zaman da tam tersi bir biçimde, Sünnî-İslâm dünyasının lideri olarak Osmanlı Devleti onlara müracaatta bulunmuştur. Mezhep ve dünya görüşleri bakımından farklı bir ideolojiye sahip Şîî Safevîlerin yürüttüğü politikalarından rahatsız olup onları kendilerine bir tehdit olarak

gören Osmanlılar ile Özbekler arasındaki ittifak da bu sebep ve amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. İttifakın tarafları genellikle Safevîlere karşı birlikte hareket etme amacıyla birbirleriyle temasa geçerken kimi zaman da devlet ve millet işlerinde dinî ve dünyevi meselelerle ilgili olarak yazışmışlardır. Bu çalışmada tarafımızca incelemesi yapılan nâme ise babası İskender Han adına hanlığı yöneten Abdullah Han (1583-1598) tarafından Osmanlı padişahı Sultan II. Selim'e babası Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı nedeniyle taziyelerini iletme, tahta cülusunu tebrik etme, dostluk, kardeşlik, müttefiklik ve sevgi duygularını dile getirmenin yanı sıra kendi cülusundan karşı tarafı haberdar etmek için yollanmıştır.

Abdullah Han nâmesinin incelenmesi neticesinde bu hanlığın selef, muasır ve muahhar Türk devletleri gibi devlet yazışma dilleri ile üsluplarının çok dilli olduğu sonucuna varılmıştır. Bizi bu çıkarımda bulunmaya sevk eden hususun başında, yazılış tarihi XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğinin ortalarına denk gelen nâmenin dil, imla ve üslup özellikleri olmuştur. Ağırlıklı olarak Doğu Türkçesi dil ve imla özelliklerini yansıtmakla beraber nâmenin yer yer Batı Türkçesi dil ve imla özelliklerini de ihtiva ettiği belirlenmiştir. İkinci olarak Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından duyulan üzüntü için Farsça şiire yer verilmesi, Farsçanın Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlığı yazışma dilinde yaygın olarak kullanılmaya devam ettiğine dolayısıyla Fars kültürünün yansıması olan bir unsur olduğuna işaret eder. Muhatap hükümdar için kullanılan dua sözleri, onu teskin etme başta olmak üzere ilgili yerlerde Kur'ân ayetlerine iktibas gibi dinî hususlar ise Arapçanın bu husustaki otoritesinin sürdüğünü kanıtlamaktadır. Söz konusu hususlar aynı zamanda nâmedeki mesajın muhataba iletilmesi seçiminde izlenen yol anlamına gelen yazışma üslubunun da özellikleridir. Köklerinde İslâmiyet'in ve bu dinin yayıldığı çevrelerdeki eski kültürlerin yattığı bu üslubun, orta ve yeniçağların merkezî Türk devletlerinin dış yazışmalarında kullanılan Türk yazışma dilinin üslubu ile benzer ve ortak olduğu tespit edilmiştir. İlgili üslup, bahsedilen Türk devletlerinin yazı divanlarında uzun süre işlenerek ortaya çıkan Türk yazışma dilinin, İslâm dininin yayıldığı çevrelerdeki yazışma kültürlerinin de etkisiyle bir değişme ve gelişme seyri izlediği sonucunu da ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeninin ise bölge halklarının ortak katkı sunarak birlikte inşa ettikleri kültürel malzeme ile birikimin ortak tüketilme düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple nâmede Doğu kültürüne dair belagat ve şiir öğeleri, kozmoloji, mitoloji ve tarih unsurları, Kur'ân ayetleri, hadisler arka plan malzemesi olarak kodlanmıştır. İşaret edilen unsurlar aynı zamanda Türk yazışma dilini besleyen başlıca unsurlar yani yazışma belgelerinde kullanılan kaynakları meydana getirmiştir. Söz konusu durumun doğal neticesi olarak muhatap hükümdarları akıllılık, adaletlilik, bilgelik, doğruluk, ihtişamlık, kararlılık, kutluluk, yiğitlik, yücelik ile mensup olduğu dini yüceltme hususundaki azim ve mücadeleci ruhunu belirtmede kullanılan tarihî şahsiyetler ile kozmografiye ait kelimelerin bile ortak olmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Türkistan hanlıkları dönemi dış yazışma belgeleri arasında Türk dilli böyle bir belgenin varlığı; Doğu Türk dilinin kullanım alanının sadece edebî eserler ve kendi aralarındaki iç yazışma belgeleriyle sınırlı olmadığını, Osmanlılarla yürütülen diplomatik yazışmalarda Farsçanın yanında dış yazışma dili olarak da kullanıldığını, bunun da geçmişten beri devam edegelen köklü bir yazışma geleneği olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (2014). *Timur ve devleti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2015). *Safevi devleti tarihi*. Kimlik Yayınları.
- Aytekin, Ü. (2002). *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i şerif şerhi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Azamat, N. (2009). Sarı Abdullah Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 145-147). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barutcu Özönder, F. S. (2024). Nevâyî dili ve üslûbu: belirtmeli edilgen kuruluşlar veya ululama edilgenleri ve belirtme/ilgi hâli birleşmesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 141-223.
- Buzpınar, Ş. T. (2004). Osmanlı hilafeti meselesi: bir literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 113-131.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2019). *Batı Türkistan hanlıkları (kuruluştan yıkılışa)*. Berikan Yayınevi.
- Eckmann, J. (2012). *Çağatayca el kitabı* (G. Karaağaç, Çev.). Kesit Yayınları.
- Eraslan, K. (1970). Doğu Türkçesindeki ek uyumsuzluğuna dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, 113-124.
- Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin I-II*, İstanbul: 1275. MS
- Golden, P. B. (2018). *Türk halkları tarihine giriş*. Ötüken Yayıncılık.
- Gündüz, T. (2016). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. Yeditepe Yayınevi.
- Hammer, J. (1997). *Osmanlı tarihi-1* (M. Ata, Çev.). Millî Eğitim Bakanlığı.
- Hatunoğlu, N. (2010). *Buhara Hanlığı'nın son emiri Âlim Han ve dönemi (1911-1920)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Inalcık, H. (1970). The Ottomans and the caliphate. *The Cambridge History of Islam*, I, 320-323.
- Kafalı, M. (1976). *Altın Ordu Hanlığı'nın kuruluş ve yükseliş devirleri*. İstanbul Üniversitesi.
- Karadağ Çınar, G. (2011). *Safevî - Özbek siyasî ilişkileri ve Osmanlı'nın tesiri (1524-1630)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasoym, Y. (1989). *Şiban Han dîvânı (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, R. (1999). Osmanlı padişahı III. Murad ve Özbek hükümdarı II. Abdullah dönemi Osmanlı-Türkistan dayanışması. *Bilgi*, 10(99), 49-58.

- Kök, A. (2019). Özbek Ubeydullah Han'ın 11 Şaban 941/15 Şubat 1535 tarihli mektubunun dil ve üslubu üzerine bir inceleme. *X. uluslararası dünya dili Türkçe sempozyumu bildiri kitabı* içinde (Ferruh Ağca ve Adem Koç, Ed.) (ss. 1080-1091). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Kök, A. (2022). *Büyük Selçuklu sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya sahası Türk devletlerinde devlet yazışma kültürü, dili ve üslûbu, belgeler ve açıklamalı dizinler* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Münşeat mecmuâsı*, Es'ad Efendi Kitaplığı, No: 3345. MM
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Moğol İranında gelenek ve değişim Gâzân Han ve reformları (1295-1304)*. Kaknüs Yayınları.
- Saray, M. (1988). Abdullah Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 104). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarı Abdullah Efendi, Düstûru'l-inşâ*. Revan Kitaplığı, No: 1940. Dİ
- Sarıyar, A. (1965). *XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı-Özbek münâsebetleri* [Bitirme tezi]. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Şçerbak, A. M. (1981). *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurskih yazıkov (glagol)*. Leningrad.
- Taşagıl, A. (2012). Türkistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 41, ss. 556-560). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tekin, T.-Ölmez, M. (2014). *Türk dilleri -giriş-*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Togan, A. Z. V. (1927). Türkistan ismi, hududu ve mesahası hakkında. *Yeni Türkistan*, 1, 1927(5-6), 30-37.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın tarihi*. Enderun Kitabevi.
- Tolkun, S. (2015). Doğu Türkçesi metinlerinde başlangıcından günümüze saygı ve nezaket ifadesi sorunu. *Dil Araştırmaları*, Güz(17), 135-157.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The Ottoman Empire was the largest Islamic state of the sixteenth century, and the Ottoman sultans were respected by all Sunni-Islamic states because they were the caliph of the Sunni Muslims. Because of this position, Islamic states, especially the Sunni Turkestan khanates, applied to the Ottomans to request help both in matters between them and against their rivals or enemies. Sometimes, on the contrary, the Ottoman Empire, as the leader of the Sunni-Islamic world, applied to them. The alliance between the Ottomans and the Uzbeks, who were disturbed by the policies of the Shiite Safavids, who had a different ideology in terms of sectarian and worldview, and saw them as a threat to themselves, was established for these purposes. While the parties of the alliance generally contacted each other with the aim of acting together against the Safavids, they sometimes corresponded with each other regarding religious and worldly issues in the affairs of the state and nation. One of the exemplary documents for official correspondence between the Ottoman Empire and the Uzbek Khanates is the nâme written in the Eastern Turkish written language in Sarı Abdullah Efendi's Düstûru'l-İnşâ. In this article, the introduction of the *condolence-nâmen*, the sender, the receiver, the historical background of the document, the language, spelling and rhetorical features of the journal registered in the Süleymaniye Library Esad Efendi Catalog number 3332 are emphasized.

Purposes

In this study, it is aimed to introduce the owner, addressee, type, language, spelling, sound and form features and rhetoric of the document written in Eastern Turkish language, which is between the 245b-246b leafs of the journal registered in the Süleymaniye Library Esad Efendi Catalog 3332. For this purpose, answers to the following questions were sought: When, why and how did the alliance and cooperation between the two states begin? Who are the senders and receivers of the *nâme* that is the basis for examination? What is the type, form and content characteristics of the *nâme* in question and its place in Turkish history? Who is working on this *nâme*? What is the content and scope of the studies? What are the spelling, language and stylistic features of the *nâme* that is the basis of the examination? Which languages were used in the correspondence between the Ottomans and the Uzbeks? Why was the Eastern Turkish script preferred in the correspondence between the two states? What are the aspects of the document in question that are similar or different from the documents of other Turkish states of the period and field?

Methods

This study consists of three parts: *Introduction*, *Review* and *Conclusion*. In the *Introduction* section, there is information about the brief history of the khanate represented by the sender of the document in order to show its importance in terms of Turkish history, the reasons behind the diplomatic relations with the addressee of the document, the languages in which the correspondence was carried out, and the archives and period sources in which these state correspondences were preserved. In the *Review* section, the mecmua of the document on which the study is based, who is the sender and receiver of the document, the type, content and place of the document in Turkish history, the researches on the Turkestan khanates, the style used by the parties against each other, the spelling and language features of the document, the translation of the *nâme* into the Latin Alphabet and its transfer into Turkish are emphasized. Times Turkish Transcription font was used in the translation of the document. NG is preferred in the translations of the places where the nûn-

kef spelling is used for the posterior palatal nasal consonant, and ɲ is preferred in the uses with kef. The distinction between uppercase and lowercase is applied only to proper names. In the *Review* section, the places taken from the text are italicized; In the spelling, sound and shape information section, these are shown in bold in order to make it easier for the readers to understand the location of the example given before the information. Attention was drawn to the line representations in the document and placed on the line to draw attention to the fact that there are verses and hadiths in the Spelling, Language and Stylistic Features of the Namen section of the study. In addition, the verses of the Qur'an in the document are written in italics. While the documents were transferred to Turkish in Turkey, an effort was made to transfer them word for word. During this process, no words or additions are shown in parentheses, without ignoring the additions. The part given in parentheses after the examples in the examination shows the place where the word or phrase is used. The first number in parentheses indicates the leaf, the hyphen and letter indicate the page of the leaf, and the number after the slash indicates the line number in which it occurs. Since Turkish words are examined in the Spelling, Language and Style Features section of the Nâmen in terms of spelling, sound, construction and inflection morphology features, and since they are outside the purpose of the study, it is not necessary to make a separate grammatical index. Again, since the document has been translated into Turkish language, a separate index has not been prepared.

Conclusions

The nâme, which was examined by us in this study, was sent by Abdullah Khan (1583-1598), who ruled the khanate on behalf of his father Iskender Khan, to convey his condolences to the Ottoman sultan Sultan Selim II for the death of his father Suleiman the Magnificent, to congratulate his throne, to express his feelings of friendship, brotherhood, alliance and love, as well as to inform the other party about his own julus. In the document, it has been determined that although it mainly reflects the language and spelling features of Eastern Turkish, the nâme also contains the language and spelling features of Western Turkish from time to time.